

VI. fejezet

NÉPEK SORSA.

1. Magyarok.

Az 1565/74. évi dicaadó- és dézsmajegyzékekben feljegyzett 1775 jobbágycsaládfő közül 1371 – tehát közel 80% – magyar nevet viselt. Az 1775. évi úrbérrendezés alkalmával készített összeírásokban szereplő 2767 jobbágyfő közül 1034 – vagyis már 37%-nál alig több – viselt magyar nevet. A magyar jobbágyság tehát a családnevek tanúsága szerint a lepergett két évszázad alatt az előbb túlnyomólag magyarokkal lakott megyében megfogyott és az egyidejűleg fölgyarapodott más népekkel szemben kisebbségbe szorult.

Ez a kisebbségbe jutott magyar parasztság nem egy tömegben, hanem szétszórtan élt a megye egész területén. Elsősorban természetesen a síkvidéken, melyet egykor egymaga szállott meg. A XVI. sz. második felében a síkföld és a hegyvidék határvonala egyúttal még nemzetiségi határt is jelentett: a síkföld teljes egészében a magyar, a hegyvidék pedig a rutén-oláh települési körhöz tartozott. A XVI. sz. második felében már az utóbbihoz kell számítanunk Egrest, Rakaszt és Veresmartot is, melyek ugyan magyar eredetűek voltak, de a rutén vidék közvetlen szomszédságában korán elveszítették eredeti magyar jellegüket. E három községet sem véve figyelembe, az 1565/74 években 40 olyan község állott a megye területén, melyek nem tartoztak a két hegyvidék rutén-oláh települési köréhez. E 40 helységben az 1565/74 években a magyar nevű jobbágyság mindenütt többségben volt s a legtöbb helységben az ott élő egész jobbágyság 90–95, sőt több esetben teljes 100%-át tette ki.

Két évszázad múlva az előbb egységesen magyar sík tömbön az Öszödfalva elpusztulásával 39-re apadt helységek közül már csak 15 helységben tartotta a magyar jobbágyság

az itt-ott még 90–100, de több helyen már 55–60%-ra leolvadt többséget, míg a többi 24 helységben a magyar nevű jobbágyok száma az 50% alá esett. E 24 helységnek, melyekben tehát a magyar parasztság kisebbségbe jutott, nagyobb része – szám szerint 16 – a Tisza mentén fekszik s területileg összefüggő települési egységet alkot. Ez a 16 tiszamenti helység a következő: Bökény, Csepe, Csoma, Farkasfalva, Feketeardó, Gödényháza, Hetény, Királyháza, Nagyszöllős, Sásvár, Szászfalu, Szirma, Tekeháza, Tiszaújhely, Tivadar és Veréce. Az ugozsai megtelepülés magját képező Tiszavölgyön és Tiszaparton tehát csak négy helységben (Forgolány, Péterfalva, Tiszakeresztúr, Tiszaújlak) maradt meg a magyar nevű parasztság túlsúlyban s a magyarság elhanyagolása tekintetében az itt fekvő helységek többségének sorsában osztozott ama négy helység (Feketeardó, Királyháza, Nagyszöllős, Szászfalu) is, melyeket az első települési hullámokkal idevetett szász elemek a magyarságtól vettek ugyan át, melyek azonban a XVI. sz. második felében a szászság gyors felszívódása után már ismét magyar helységeknek voltak tekinthetők. E négy helység nemzetiségi jellege a XIII–XVIII. sz.-okban tehát több ízben is átváltódott: magyar alapítások voltak, majd szász hospesek telepedtek rájuk, ezek elmagyarosodása után a XVI. sz.-ban már ismét magyar jellegűek voltak, a XVIII. sz.-ban pedig elsősorban már ismét nem magyar, hanem egy harmadik – miként látni fogjuk: rutén – nemzetiség jegyeit viselik magukon.

A jobbágyság nemzetisége tekintetében átváltódott 16 tiszamenti helység közül 6 a Perényi-uradalomhoz, 1 a Hontpázmány birtokcsoporthoz, 9 a kismemesi településkörhöz, a magyar többséggel megmaradt 4 tiszamenti helység közül pedig 2 a Hontpázmány-falvakhoz s 2 a kismemesi falvak közé tartozik. A rutén-oláh hegyvidéket túlnyomólag birtokában tartó nagy Perényi-uradalom tiszamenti magyar helységei közül tehát egy sem maradt, melyben a magyar nevű jobbágyság megőrizte volna korábbi számbeli többségét. A 3 tiszamenti Hontpázmány-falu közül csupán 1-ben hanyatlott le kisebbségbe a magyar nevű jobbágyság, a 11 tiszamenti kismemesi falu közül azonban már 9 jutott erre a sorsra.

A kismemesi falukat lakó közösség nemzetiségi jellegének vizsgálatánál azonban mindig tekintettel kell leírni a faluban lakó kismemesi rétegre is. Ama tiszamenti kismemesi helységek közül ugyanis, melyekben a magyar nevű jobbágyság kisebbségbe szorult, Gödényházán és Tivadaron az ittlakó kismemesi mellett eltörpült az alig 4–5 főnyi jobbágyság s mint-hogy a kismemesi, melybe az idők folyamán csak itt-ott szüremlett be 1–1 nem magyar eredetű család s így egészében a XVIII. sz.-ban is magyar volt, a jobbágyság rétegében ugyan

10. sz. vázlat: Ugocea megye magyar helységei. E helységekből a XVI. sz. második felében a magyar nevű jobbágyok túlnyomó többségben voltak, a XVIII. sz. második felében azonban a sötét körrel jelölt helységekből számuk már az 50% alatt volt.

többségre jutott, de a nemesség mellett eltörpülő néhány nem magyar nevű jobbágy e két falu magyar jellegét nem homályosította el. A többi 7 tiszamenti kisenemesi faluban a helybenlakó nemesség már nem volt ennyire túlsúlyban levő tényező, sőt e helységek egyik-másikában (Csoma, Farkasfalva, Hetény) a nemesség jóformán teljesen elfogyott, aminek természetesen az volt a következménye, hogy e faluk közösségében a jobbágyság szerepe domborodott ki. Ezekben a falukban tehát az egész közösség nemzetiségi jellege szempontjából már jelentékeny eltolódást idézett elő a magyar nevű jobbágyság kisebbségbe szorulása.¹

A Tisza folyásától, tehát a most tárgyalt 20 falu sávjától délre eső síkvidéki település-körben 12, az északra esőben 7 helység áll, melyek valamennyijét, miként megállapítottuk, a XVI. sz. második felében nagy többséggel, több helyen teljesen, magyar nevű jobbágyság lakott. A XVIII. sz. második felében, az ugcocsi nemzetiségi áramlásnak már lezajlása után, a déli sík részre eső 12 helység közül csak 4-ben szorult kisebbségbe a magyar nevű jobbágyság és pedig a kisenemesi településcsoport-hoz tartozó Batáron, Nevetlen- (azelőtt Gyak-) faluban és Csedregen, valamint a megye déli sarkában fekvő s Perényi-birtokot képező mezővárosban, Túrterebesen. Ezen a részen tehát 8 volt azoknak a helységeknek a száma, melyekben a magyar nevű jobbágyság a nemzetiségi eltolódások után is uralkodó elem maradt, s minthogy a XVIII. sz. második felében ilyen helység az egész megyében is csupán 15 volt, a magyarság a megye déli részén tartotta meg leginkább eredeti számbeli fölényét. A magyar többségűnek maradt 8 helység sorában találjuk hiány nélkül a Káta-eredetű síkvidéki falukat (Bábony, Halmi, Kökényesd, Tamásváralja) s a megtelepülés körülményei folytán hozzájuk számítható, bár Perényi-birtokot képező Gyulát, továbbá a kisenemesi vidékhez tartozó Aklit, Dabolcot és Fertőalmást. Az 5 Káta-falu lakossága már a középkorban is a legégyesesebb és sajátos népi színt őrző magyar tömbje volt a megyének. Ez az 5 falu közül a többségi magyar nevű jobbágyság mellett a XVIII. sz. második felében egyedül csak Kökényesden lakott jelentékenyebb számú nem magyar nevű réteg (32

¹ Ez az eltolódás – miként az említett három helységen is bemutatható – a legújabb időkig éreztette hatását: Csomán az 1910. évi népszámlálás alkalmával 142 magyar, 7 német és 242 rutén, Hetényen 167 magyar és 355 rutén anyanyelvű lakost számláltak össze. Farkasfalván ugyan 1910-ben 183 volt a magyar s csak 3 a rutén (1 egyéb) anyanyelvűek száma, de a vallásmegoszlás s ebben a gör. katolikusok nagy száma (21 r. kat., 127 g. kat., 31 ref., 8 izr.) arra mutat, hogy a magyar tömegnek már belsejébe s a rutén települési vidéktől Bökénnyel együtt legtávolabb eső Farkasfalván elmagyarosodás történt és pedig a XVIII. sz. óta.

magyarral szemben 23 nem magyar), a másik 4 faluban a 104 magyar nevű jobbággal szemben most is csupán 16 nem magyar nevű állott. Az ugocsai Káta-birtok magját képező Bábonyon nem is lakott más, csak magyar nevű jobbágy s a Káta-telepítésű, magát máig kun-besenyő eredetűnek tartó tamásvár-aljaiak között is csupán egy jobbágy (Dohi) viselt magyarnak kétség nélkül fel nem ismerhető nevet.¹

A tiszamenti sávtól északra eső sík részen már nem alakult ily kedvezően a magyarság sorsa. Az itt fekvő 7 helység közül ugyanis csupán a Gutkeled-eredetű Feketepatakon és Salánkon, valamint a Hontpázmány-nemzetség első itteni szerzeményét képező Verbőcön maradt meg többségben a magyar nevű jobbágyság, a többi négyben (Fancsika, Karácsfalva, Mátyfalva, Szöllősvégardó), melyek mind a Hontpázmány-birtoktest részei voltak, kisebbségbe szorult. Egyes Hontpázmány-helységeken azonban – miként láttuk – számottevő magyar kisenemesség is élt s ez a körülmény a faluk nemzeti-ségi jellegének megvilágítása s a további fejlődés megértése szempontjából egyáltalán nem közömbös.

A síkvidék magyar jobbágysága elsősorban tehát a tiszamenti sávon hanyatlott el, de osztozott ebben a sorsban az északi és déli sík rész néhány helysége is. A kipusztult magyarság telkeire idegen elemek szállottak s e kölcsönös folyamatok eredménye különösen szemlélhetővé válik, ha az 1565/74. és 1775. évi magyar és nem magyar nevű jobbágyok számát a most tárgyalt 24 helységben, amelyekben tehát a két évszázad alatt a magyar nevének kisebbségbe jutottak, összevetjük egymással:

	1565/74.	1775.
Magyar nevű jobbágy	789	377
Nem magyar nevű jobbágy	172	705

Ezek a valósággal felcserélődött számok a harcokban, végvárakban és otthonaikban egyaránt vérző-pusztuló magyarság tragikumának matematikai képletét nyújtják.

A fenti számok azonban arról is képet adnak, hogy a szóbanforgó 24 helységben – ha kisebbségbe szorult is – a magyar nevű jobbágyság még mindig számottevő társadalmi tényező volt. A magyar nevű jobbágyok arányszáma a 24 helységben 1775-ben közösen 34%, helységenként azonban – természetesen mindig az 50% alatt maradván – különböző volt. A 30–40%-os csoportba a 24 helység közül csupán 8 esik, 14 helységben

¹ Bábonban 1567-ben szintén kizárólag magyar nevű jobbágy lakott s Tamásvárán is csupán 3 nem magyar nevű jobbágy élt a 47 magyar nevű sorában. L. korábbi táblázatunkat.

a magyar nevű jobbágyok arányszáma alatta marad a 30%-nak, 4 helységben pedig meghaladja a 40%-ot. Az utóbbi 4 helység a nagyobb népességűek közé tartozik s ez a körülmény egyenlíti ki a 30%-os arányt sem elérő 14 helység számbeli többségét. E 14 helységben a magyar nevű jobbágyság arányszáma általában a 20–30% között mozgott, de két, e kategóriába tartozó faluban – Farkasfalván, Gődényházán – magyar nevű jobbágy egyáltalában nem volt, háromban pedig száma csak 10–20%-ot ért el. Farkasfalva és Gődényháza azonban nemesi eredetű kis községek voltak s csupán néhány jobbágy (3+6) lakott bennük, így annak a körülménynek, hogy ezek valamennyien nem magyar nevűek voltak, különösebb jelentőséget még nem kell tulajdonítanunk. A 10–20%-os csoportba eső három helység adatait azonban már a XVI. századi állapottal való összevetésre is felhasználhatjuk. A magyar nevű jobbágyok százalékszámai e három helységben 1567-ben és 1775-ben a következők voltak:

	1567	1775
Királyháza	77%	14%
Szirma	66%	18%
Szóllósvégárdó	75%	11%

A magyar település területén ezek a számok jelzik a magyar nevű lakosság elpusztulásának mély és a nem magyar nevűek térfoglalásának magas pontjait.

Abban a 15 helységben, melyekben a magyar nevű jobbágyság a viharos két század végén is őrizte még számbeli túlsúlyát, a magyar nevű jobbágyok közös arányszáma 1775-ben 76% volt. Több helységben ez az arányszám jóval magasabb, így Aklin 87, Feketepatakon 86, Gyulán 83, Verbőcön 95, Tamásváralján 96, Bábonyban és Dabolcon pedig éppen 100–100% volt, ami legtöbbször – így az utóbbi két helyen is – megfelelt a két évszázaddal korábbi állapotnak.

A magyar telepítésű s a XVI. sz. második felében csekély kivétellel magyar nevű parasztság által lakott síkvidéken tehát a XVIII. sz. második felében a végletekre is adódnak példák: a magyar nevű jobbágyok egyes helységekből 90–100%-ig kifogytak, más helységekből azonban 90–100%-ig megmaradtak. E két véglet között középen hullámszik a vonal, mely megjelöli az ugocsi síkterület magyar és nem magyar nevű jobbágyainak arányát, hiszen ezen az egész területen, az itt fekvő 39 helységben 1775-ben 730 magyar és 812 nem magyar nevű jobbágy élt. A népi erők szempontjából az előbbieknél oldalán tekintetbe kell venni a helyben lakó nagyszámú birtokos és

birtoktalan kismességet is.¹ Ezzel együtt a magyarság e területen számbelileg még mindig fölényben van. Ha pedig azt is figyelembe vesszük, hogy az asszimiláció szempontjából az ősi földjén régi hagyományokat tápláló magyarságnak a közéje szivárgó idegenekkel szemben helyzeti előnye volt, meg lehet állapítanunk, hogy a síkon elhanyagolt magyarságnak még mindig több erőt kellett képviselnie, mint az új idegen rétegnek s hogy az ugocsai síkvidéknek elsősorban még mindig az ő jegyeit kellett magán viselnie.

*

Az ugocsai síkterület magyar nevű jobbágylakosságának ez a visszaesése nemcsak a mellette 243 főről 812 főre fölgyarapodott nem magyar nevűekhez, hanem az 1565/74. évi magyar nevűekhez viszonyítva is, jelentékeny volt, minthogy a síkhoz tartozó 39 helységben

1565–74-ben	1267
1775-ben	780

magyar nevű jobbágy családfő lakott. Ez a szembeállítás egyúttal azt is kifejezi, hogy a magyarságot tényleges vérvesztés érte, az egyes helységekben az elsőséget tehát nem csupán a nem magyar nevű jobbágyok számának fölszökkenése, hanem saját elfogyása miatt kellett az utóbbiaknak átengednie. A nem magyar nevű jobbágyság számának fölszökkenése nem is előbb, mint a magyarságot sajtó veszteség után, éppen ennek következményeként állott elő.

Az ugocsai területre a lefolyt két évszázad alatt, főként pedig az 1657–1717. évek között zúdult emésztő csapásoknak az előző fejezetben történt felsorolása után nem nehéz felismerni azokat az okokat sem, melyekre ez addig magyar lakosságú helységek nagy vérvesztése visszavezethető. Következésképpen meg lehet állapítani, hogy – miként Szirma példáján már az előző fejezetben reámutattunk – az idegen elemek a pusztulásra következő években jelentek meg egy-egy helység lakosai között, töltve a hézagot, melyet a csapások vágtak a síkvidék jobbágyságának, a magyar parasztságnak tömegében.

¹ Ugocsa megye nemesi lakosságáról az 1754/55. évben a 3. sz. térkép-melléklet tájékoztat. A birtoktalan kismesek 1754/55. évi számadatai a 172. l-on található. Ugyanekkor a birtokos nemesek száma az egyes helységekben a következő volt: Batár 1, Batarcs 2, Bökény 3, Csepe 6, Csoma 1, Fancsika 18, Farkasfalva 1, Feketeardó 2, Forgolány 11, Gődényháza 5, Halmi 5, Hetény 4, Karácsfalva 3, Kökényesd 2, Mátyfalva 5, Nagyszöllős 1, Nevetlenfalu 4, Péterfalva 19, Rakasz 1, Rákóc 1, Sásvár 3, Szirma 2, Szöllősvégárdó 15, Tiszakeresztúr 12, Tiszaújhely 5, Tiszaújlak 14, Tivadar 6, Turc 1, Túrterebes 1, Verbóc 3.

A régi jobbágyság vesztesége és az új elemekben mutatkozó nyereség különösen szemléltetővé válik, ha egy-egy nemzetiségileg kicserélődött helység lakosainak neveit a megye siralmas hat évtizedének (1657–1717) közén túl egymás mellé állítjuk. A tiszamenti *Csepén* például a következő az eredmény:

	1631		1715
Magyar	Nem magyar (vagy bizonytalan)	Magyar	Nem magyar (vagy bizonytalan)
2 Bartha	2 Erdei	Szőke	2 Bilkey
Cziökör	2 Olah	Szücs	Csepey
Dandi	Pany		Erdely
Doka			Kovács
2 Gerendi			Marosz
Geore			2 Orosz
Molnar			Rusilo
Nagy			2 Szanyo
3 Zabo			Walicsko
Zeöke			
Varga			
Veres			
Vida			
2 Vinczie			
Zeremi			

Nyolcvan év telt, el tehát s a csepei jobbágyság régi arca máris eltűnt, pedig még hátra volt az utolsó nagy csapás, az 1717. évi tatárdúlás, amikor a tatárok Csepéből 25 parasztszemélyt, vittek el s ezek közül 18 oda is vezett. Csepén azonban olyan gyors volt a lakosság kicserélődése, hogy az 1717. évi csapás a régi jobbágyságból alig talált már a faluban valami csekély maradékot, minthogy ennek nyomait 1715-ben már csak 3 családnév (Erdélyi, Szőke, Szücs) sejtette. Az 1775. évi úrbérendezéskor közbeesett tehát az 1717. évi tatárdúlás is – már Szőke sem lakott a faluban.

A többi helységben, melynek magyar nevű jobbágysága kisebbségbe jutott, vagy ha nem is jutott, de visszaesett, a csepeihez hasonló összevetésekre szintén nyílik alkalom. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ha az új elemek helyfoglalása meg is indult, már a XVII. sz. második felében, a nagy eltolódás a síkvidék megmaradt magyarsága rovására valójában csak a XVIII. sz. derekán, a békés évtizedekben a csapatos új betelepülők révén következett be.

A síkvidéki magyar parasztságot ért veszteség területi eloszlásán is világosan felismerhetők az erőszakos pusztító csapások jegyei. Láttuk ugyanis, hogy 16 helység ama 24 közül, melyekben a magyar nevű jobbágyság kisebbségbe jutott, a Tisza mentén feküdt. A Tisza-sávon, mely az ugocsi megle-

pülés első állomásául szolgált, csupán 4 helységben maradt meg a magyar parasztság többségben. Ez érthető is. A hegyek vidékébe vezető Tiszamente nemcsak a kitelepülő magyar rajokat vezette ide és tovább, a folyó mentén Mármaros felől húzódó nagy úton, a „király útja”-n nemcsak békés sós-szekeresek poroszkáltak. Ez a természetes közlekedési vonal nyitva, állott és kínálkozott a dúló-fosztó ellenséges csapatoknak is. A Tisza kicsiny szigetei ezek ellenében már nem nyújtottak biztos rejtekhelyet a lakosságnak, mert a szűk határu tiszamenti faluk korán kiszorították a folyópart vidékéről a természetes vadont. Sásvárról, mely kezdetben kitűnő „vár” lehetett, 1717-ben 75 parasztot ragadtak el a tatárok s azok közül 32 oda is veszett. A Tisza-sávra eső 20 helységből ekkor elhurcolt 485 parasztszemély közül pedig 234 veszett el s minthogy a megye egész paraszt vesztesége 404 személy volt, a tiszamenti 20 helységre e veszteségből több esett, mint a megye többi 44 helységére együttvéve.

A Tisza-sávtól délre és északra eső területen a magyar nevű jobbágyság száma a két évszázad folyamán aránylag jóval kevesebb helységben csökkent az 50% alá, mint a Tiszamentén. A magyar nevű jobbágyság aránya különösen a két mocsárvidéken s a mocsárövezetekén túl fekvő helységekben mutatkozik állandónak. Azok a – főleg Káta-eredetű – helységek is, melyekben, miként láttuk, a színmagyar lakosság arányszáma a népi viszonyokat felforgató XVII–XVIII. sz.-ok után is változatlanul teljes maradt, a déli oldalon terjengő Égermocsár vizei között vagy a mocsár-vonalon túl, tehát az Égermocsár és az Avas hegység közé eső lapályon állanak. Miként tehát a nagymérvű tiszamenti romlás előtt a földrajzi adottságok tárták fel az utat, a két mocsárvidék helységeit éppúgy földrajzi tényezők óvták meg a romlásnak és népi pusztulásnak az előbbi vidékre végzetes hatásaitól. A mocsarak ugyanis, melyek minden vidéken jó szigetelők a népi közösségeket bontó és pusztító tendenciákkal szemben,¹ e változatlanul magyarnak maradt helységeket elválasztották és valamennyire el is zárták a népek és romboló erők országútjául szolgáló Tisza-vonaltól. A hadak pusztításai mellett a romboló erők sorába számíthatjuk a népességet olykor-olykor megritkító országos járványokat is, melyek országútjai elsősorban szintén a közlekedés főút-vonalai voltak.

¹ A szabolcsmegyei Beszterec nevű lápi kisközség járványoktól mindig ment volt. A XIX. sz.-i 3 nagy kolerajárvány itt nem szedett áldozatot, holott ugyanakkor a megyében több ezren pusztultak el. Kiss Lajos: Beszterec. F. E. II. (1922). 204. V. ö. még: Ébner Sándor: A Bodrogek köz lápi községeinek településföldrajzi vázlatja. F. E. V. (1925). 65–102.

Az elmondottak a régi lakosság megfogyásának és az új elemek térnyerésének a megyére szakadt erőszakos elemi csapásokkal való okozati összefüggését kétségtelenül bizonyítják, s ezt az összefüggést kifejezetten is megörökíti az ugoesamegyei református prédikátorok és a Perényi-család között Ugocsa megye törvényszéke előtt 1668-ban kötött, már említett egyesség, melyben a Perényiek kötelezettséget vállaltak, hogy a parochiális dézsmát megadatják a Feketeardó és Szászfalu falvakban „az pogányok pusztítása és az pestisnek graszálása miatt elfogyott magyar jobbágyoknak helyeikben beszállott idegheny oroszok”-ka is.¹ A két tiszamenti helységről tehát az ellenség pusztítása és a járvány vitte el a református magyar népet s üresen maradt házaikban és földjeiken így találtak ott honra a hegyek felől leereszkedő rutének. Bár az előtárt adatok így világosan bizonyítják, hogy a magyarság a síkvidéken, melyet egykor egymaga vett birtokába, az 1657–1717. évek közé eső évtizedek pusztító csapásai következtében hanyatlott el s az idegen elemek az így megnyílt hézagokba állottak be, mégis felvethető a kérdés, hogy a magyarság elfogyásának s az idegenek térnyerésének a folyamatát nem siettette-e a magyarság természetes szaporodásának elapadása, vagyis a természetes kihálás, s hogy vajjon a magyarság sorai közé települt idegen elemek egyes helyeken nem a természetes szaporodás nagy bőségétől is segítve kerekedtek-e a megmaradt ősi magyar réteg fölé.

Jóllehet a kérdésre nem felelhetünk olyan szabatosan, amint a modern statisztika a hasonló kérdésekre néhány évtized óta felelni tud, adataink még mindig alkalmasak az esetleg felmerülő ily kétségek eloszlatására. A XVII. sz.-tól ugyanis egyes ugoesamegyei birtokokról olyan, földesúri célra készült úrbéri összeírások is maradtak fenn, melyekben a jobbágyok anyagi javai mellett följegyezve találjuk a földesúri érdek és jog tekintetéből elsőrangú fontossággal bíró jobbágyutódoknak, az egyes jobbágyok fiainak, sőt elvétve leányainak a számát is. Ilyen összeírásokat a XVII. sz.-ból elő tudunk mutatni olyan ugoesamegyei helységekből is, melyeket a XVI. sz.-ban és a XVII. sz. első felében még teljesen, később pedig már csak kisebb részében lakott magyar nevű jobbágyság. Tekeházán például a Perényi Imre-féle birtokrész 1638–1640. évi osztályozásakor² 17 jobbágy nevével és e jobbágyok nevei alatt – bár

¹ Per. 1668. F. 19. Ns 12.

² Per. 1638. Ns 101. Az összeírásban azon helységek között, melyekben a magyar nevű jobbágyok száma 1775-ben 50% alatt volt, szerepel még Királyháza és Szászfalu is, minthogy azonban az egykori szász maradványok nyomai legtovább, még a kérdéses időpontban is, itt mutatkoztak, összevetésünkben e két helységet kihagytuk.

jobbágyonként különböző számban – összesen 17, az apa családjában élő jobbágyfiúval találkozunk. Ugyanebben az osztályozásban Feketeardón 20 jobbágyra 18, Verécén 10 jobbágyra 9 s Nagyszöllősön 32 jobbágyra 25 fiú esett.¹ Nem tudjuk megállapítani, hogy az összeírásban vajjon nem csupán olyan fiúgyermek szerepelnek-e, akik bizonyos életkort, pl. a munkára való felhasználás korát már elérték, de ha a fenti számokat olyanoknak is kell tekinteni, melyekben bennfoglaltatnak a megnevezett jobbágyok összes otthon élő, tehát a csecsemőkorban levő fiúgyermekei is – ami pedig alig valószínű² – az apák és fiúk száma között levő különbség Nagyszöllős kivételével, ahol kedvezőtlenebb a helyzet, oly csekélynek, szinte egyensúlyban levőnek látszik, hogy ebből a magyarságnak természetes szaporodás hiánya okozta fogyására még nem lehet következtetni, legfeljebb csak a körülbelül egy vonalon való vesztelésére. Pedig ezekben a helységekből a magyarság megfogyása miatt már 20–30 év múlva új elemek tűntek fel s ha ezek a természetes szaporodás hiánya miatt jutottak volna a magyarság sorai közé, e szaporodási hiánynak az 1638–40. évi adatokban már jelentkeznie kellene. Ilyen nyomokra azonban a fenti adatok nem engedvén következtetni, megerősítve láthatjuk, hogy az új települők által birtokbavett üres házak és földek valóban a magyar jobbágyoknak az erőszakos csapások, főleg a közbeeső 1657. évi lengyel és 1661. évi tatárdúlás alkalmával bekövetkezett elpusztulása miatt maradtak gazda nélkül. Az említett helységekből hasonló adatokat olyan időből, az 1689. évből is felmutathatunk, amikor e helységekre a régi jobbágyság csökkenésének következményeként már megindult az új elemek betelepítése, amikor tehát a folyamatban levő csökkenésnek a természetes szaporodás adataiban, – ha a csökkenés oka a természetes szaporodás hiányában volna keresendő –, határozottan kifejezésre kellene jutnia. Az 1689. évi összeírásban,³ mely néhai Perényi György birtokrészeiről készült, a szóbanforgó helységeben az olyan jobbágygazdák telkein, akik-

¹ Néhány esetben a fenti számokban a fiúgyermek helyén vagy mellett a telekgazda fiútestvéreinek neve is bennfoglaltatik. A természetes szaporodás további fejlődése szempontjából a testvérgazda háztartásában otthon levő fiútestvérek éppúgy számbaveendőek ugyanis, mint a telekgazda fiúgyermekei. A leánygyermek száma kb. megfeleltethető a fiúk számának.

² A gazda otthonából elköltözött s új telekre szállott fiúk bizonyos nem foglaltatnak benne a fiúgyermek számában, de esetleg a csecsemőké és kicsinyké sem, hiszen az adókiadás céljából készült 1828. évi országos összeírás alkalmával is csupán a 12-ön felüli fiúkat vették számba. A Perényi-család levéltárában levő 1743. évi teljes megyei (tehát nem úrbéri) összeírásba pedig csak az „ad labores apti” fiúkat és testvéreket vették fel. (Per. 1743. Ns 6.).

³ UC 34–39.

nek nevei már a XVII. sz. közepe, vagyis az új betelepülés megindulása előtt is szerepel a jobbágynévsorokban, a fiúk¹ száma a következő:

Tekeházán	4 jobbágynak 5 fia,
Feketeadón	4 jobbágynak 3 fia,
Verécén	3 jobbágynak 3 fia,
Nagyszöllösön	7 jobbágynak 6 fia.

Még mindig nincs tehát semmi jele annak, hogy a régi jobbágyság természetes szaporodása nem volna elégséges a saját telkeik benépesítésére, pedig az új elemeknek az üres telkeken való térfoglalása itt már évek, sőt évtizedek óta folyik. Az 1689. évi összeírás egyúttal módot ad annak megvizsgálására is, hogy azoknak a jobbágygazdáknak a házában, akiknek neveivel csak a XVII. sz. közepe óta találkozunk,² akik tehát nyilván az új betelepülők közé tartozhattak, milyen volt a fiúgyermekáldás. Itt a fiúk száma a következő:

Tekeházán	1 jobbágynak 1 fia,
Feketeadón	1 jobbágynak 3 fia,
Verécén	5 jobbágynak 4 fia,
Nagyszöllösön	6 jobbágynak 4 fia.

Az új betelepülők természetes szaporodása tehát körülbelül azon a szinten mozgott, mint a régi jobbágyoké, ami világosan kifejezésre jut, ha a fenti régi és új jobbágyok fiainak számát 1689-ben összevetve állítjuk szembe egymással:

18 régi jobbágynak	17 fia,
13 új jobbágynak	12 fia volt.

Ezek az adatok végül is tehát arra a megállapításra vezetnek bennünket, hogy a régi magyar jobbágyság elfogyásában a természetes szaporodás hiányának nem volt része s így az elfogyás teljesen a rendkívüli pusztítások rovására írható. Megállapíthatjuk továbbá, hogy az új betelepülők nem a természetes szaporodás nagyobb bősége,³ hanem az újabb és újabb

¹ Esetleg fiútestvérek.

² Az összeírásban szereplő jobbágynévek e két csoportba történt osztályozása pontosan ellenőrizhető a munkánk Második Részében e helységek alatt közzétett névadatok segítségével.

³ Az említett időpontokban a rutén-oláh hegyvidék faluiban a fiúgyermekszám figyelemreméltó fölényt mutat. Míg ugyanis 1638–40-ben Tekeházán, Verécén, Feketeadón és Nagyszöllösön az összesített adatok szerint 100 jobbágygazdára 87, 1689-ben 94, addig ugyanezen összeírások adatai szerint 1638–40-ben a rutén-oláh hegyvidék 17 falujában 100 jobbágy gazdára 159, 1689-ben azonban 12 faluban már csak 117 fiú esett. Ez a fiú-többlet a síkföldi helységek magyar jobbágyainak elfogyása szempontjából éppúgy közömbös, mint a fenti

testvértelepülők beszivárgása révén kerekedtek a régi jobbágyság maradéka fölé. Így jutott a magyar nevű régi jobbágyság végül is 24 helységben kisebbségbe azon a területen, melynek népisége a XVI. sz.-ban még egyedül tőle nyerte jegyeit.

*

Mikor a síkföldi helységekben „megmaradt” magyar jobbágyságról szólunk, e megjelöléssel nem a szó genetikus értelmét is, hanem csupán a nemzetiség változatlan tényét óhajtjuk kifejezni. Az 1565/74. és 1775. évek közé eső két évszázad alatt ugyanis a magyar jobbágyság körében – elsősorban a családnevek alapján – éppen olyan ide-oda hullámozás és rétegcsere állapítható meg, mint amilyen réteg-cserélődést a megyebeli nemességnél már megfigyeltünk. A magyar nevű jobbágyokat az egyes helységekben 1775-ben nagy részben más nevek alatt találjuk, mint amely nevek alatt ugyan abban a helységben a magyar nevű jobbágyság 1565/74-ben élt.

A nevek kicserélődése, melyből a legtöbb esetben valóban a családok kicserélődésére is következtetnünk lehet,¹ nem volt a megye egész területén egyformán eloszló. A Tisza mentén és általában azokban a helységekben, melyekben a magyar nevű jobbágyság kisebbségbe szorult, sokkal nagyobb mérvű volt a kicserélődés, mint a mocsárvidékre eső s magyar többségűnek vagy éppen teljesen magyarnak megmaradt helységekben. A két jelenség között szinte párhuzamosság tapasztalható: menél kisebb lett a magyar nyelvű jobbágyok száma egy-egy vidéken, a megmaradó magyar nevű jobbágyság annál inkább kicseréltnek látszik.

A Tisza-sávon, ahol a magyar nevű jobbágyság 20 helység közül 16 helységben kisebbségbe szorult, helységenként szinte teljesen mutatkozik a magyar nevű réteg kicserélődése. Tekeházán például 1567-ben 30 különböző magyar családnevet találunk a jobbágyság körében, s magyar családnevet – a most már többségben levő nem magyar nevek mellett – 1775-ben még mindig 19-et lehet megszámolni, az utóbbiak között azonban csak 3 olyan név ismerhető fel, mely már 1567-ben is szerepelt a faluban. Verécén az 1775. évi 11 magyar családnév közül szintén csak 3 található fel az 1567. évi 25 magyar családnév között. Szászfalun 1567-ben 55, 1775-ben 23 volt a magyar jobbágynevek száma, közös azonban ezek között csak 2 akad.

helységekben már megtelepedett új és a régi jobbágyok arányának szempontjából is. Tekintetbe kell azonban akkor vennünk, ha azt keressük, hogy a népességében megfogyott síkföld honnan nyerte a veszteség pótlását.

¹ V. ö. a Bevezetésben és az előző fejezetben idevonatkozólag elmondottakat.

Az 1567. évi 18 sásvári magyar családnév közül az 1775. évi 12 magyar névben csupán egy szerepel, a királyháza 1567. évi 7 magyar családnév közül az 1775. évi 3 között azonban már éppúgy nem található egyetlen egy azonos sem, miként Hetényen az 1570. évi 20 és az 1775. évi 6, Csepén az 1567. évi 15 és az 1775. évi 12, Szirmán az 1567. évi 8 s az 1775. évi 3 között sem. A Tekeházán, Verécén, Szászfaluban és Sásváron 1567 és 1775 között megmaradt néhány magyar név egy része is olyan, gyakran szereplő, rendszerint minden helységben és minden időben feltalálható jobbágycsaládnév (Kovács, Nagy, Varga), amilyenekre vérségi kontinuitást a leszármazás dokumentálása nélkül, amire pedig elegendő adat ily távoli időből a jobbágyságra nézve nem meríthető, alapítani nem lehet.

Amint távolodunk a Tisza-vonaltól, javul a fennmaradt magyar jobbágycsaládnevek aránya is. A délre eső Gyulán például az 1775. évi 21 családnév közül 6 olyan található, mely már az 1567. évi 32 magyar családnév között is szerepelt, az északra eső Feketepatakon pedig az 1567. évi 10 családnév közül négy forog még az 1775. évi, ugyancsak 10 magyar családnév között. Minthogy pedig azoknak a jobbágygazdáknak a száma, akik 1775-ben Gyulán a fennmaradt 6 s Feketepatakon a további 4 családnév alatt találhatók, 1775-ben Gyulán az összes jobbágygazdák számának 34, Feketepatakon 35%-át képezik, e két helységben a magyar jobbágyság egyharmad részben vérségileg és fiúágon is egyenes maradékának tekinthető az 1567-ben megismert jobbágyságnak.

A mocsár védőövén belül az Avas hegység lejtőjére települt, magukat kun-besenyő ivadékoknak tartó s teljes mértékben magyarnak maradt tamásváraljaiak között az 1775. évben 15 magyar családnév élt s ezek közül 6 név már itt élt két évszázaddal korábban is. E hat név alatt 1775-ben az összes jobbágygazdáknak 40%-a található, itt tehát a megmaradt egész jobbágyságnak csaknem a fele az ősi jobbágyság fiági egyenes maradékának tekinthető. Az ugyancsak a déli mocsárövön belül fekvő mezőváros jellegű Túrterebesben – bizonyára a kevésbé egységes mezővárosi keretek miatt is – a földrajzi és társadalmi elszigeteltség nem volt ily teljes s itt a megfogyott s kisebbségbe is esett magyarság mellé az idők folyamán jelentékeny szláv és német betelepülés történt. Míg itt az 1567. és 1775. évi magyar jobbágycsaládnevekben csak 6 közösre találunk, a túrterebesihez hasonló földrajzi helyzetű, de az északi mocsárövbe eső, szintén mezőváros jellegű s magyar nevű jobbágyokban némileg ugyancsak megfogyott Salánkon 1775-ben 13 olyan magyar családnévet találunk, melyek már 1567-ben is éltek a helység jobbágysága körében.

Míg tehát a Tisza mentén és a többi helységben, melyben

a magyar nevű jobbágyság kisebbségbe jutott, jóformán az egész magyar nevű jobbágyság maga is jövevénynek mutatkozik, addig a mocsárvidéken a magyar többségüket, megtartott helységeikben számottevő réteg a régi jobbágyság vérségi, fiági maradékaként figyelhető meg.¹ Az új nevek alatt sejthető új magyar réteg azonban az utóbbi helységeikben is jelentékeny hányadot foglal el s a két évszázaddal korábbi állapothoz képest mindenütt többségben levőnek mutatkozik.

A kicszerélődés elsősorban a mindig folyó lassú jobbágy migrációra vezethető vissza, mely – miként már reámutattunk – a családi élet természetes következményeiként (család-alapítás, árvák elköltözése anyjokkal, stb.) iktat be egy-egy közösségbe új elemeket és szakít ki abból régiakat. Az ilyen indokokból előálló el- és beköltözések azonban rendszerint alig érnek túl a közvetlen szomszédságon s különösen élénkek olyan szomszédos faluk között, melyek egy birtoktest keretébe tartoznak s talán már eredetükben is közös elemeket hordoztak. Az ilyen migratio által a szomszédságok közös népi jegyei még erősebben kidomborodnak, miként Ugocsa megyében különösen a Káta-falukon figyelhető meg élesen. A Katák birtokának ugocsai magját képező Bábonyon például 1775-ben 8 családnév alatt éltek a jobbágyok s ezek közül az Apai, Balás, Elek, Kaki, Kósa, Kovács, Szabó, Varga nevek 1567-ben még nem szerepeltek itt. Bár e nevek ugyan nem eléggé jellegzetesek, még sem lehet a véletlen műve, hogy a Bábonytal szomszédos és szintén Káta-eredetű Gyulán, Halmin és Tamásvár-alján – az egy Kaki kivételével, mely a közeli Szatmár-megyei Kakra mutat – ezek a nevek mind megtalálhatók, még mielőtt Bábonyon feltűntek volna. Éppúgy nem lehet csupán a véletlen műve, hogy a nyalábi uradalom tiszavölgyi helységeiben is számos közös név fordul elő, mint pl. Szászfalun és Verécén a Józan, Királyházán és Szászfalun a Pintek, Tekeházán és Szászfalun a Csupros, Szászfalun és Tekeházán a Zagyva, Feketeardón és Szászfalun a Dóka nevek. Sokszor az átköltözésre is következtetni lehet: a Csupros név pl. 1450-ben szerepel Tekeházán és 1480-ban Sásváron, de nem szerepelnek már 1567-ben, viszont a név ez időben tűnik fel a szomszédos Szászfalun.

Az állandóan folyó lassú jobbágy migratio további indítékai társadalmi viszonyokban gyökereznek. Reámutattunk már, hogy a jobbágyfiúk – főleg ha egy-egy portán többen vannak – gyakran elhagyják a szülőfalut. Ez is általános jelenség, amely mellett azonban a társadalmi viszonyok a migrációnak egészen különleges jelentőséget is adnak. Így a nagyobb

¹ A családi kontinuitás a közbeeső összeírások alapján a legtöbbször világosan megfigyelhető.

helységekben, ahol az udvarházakban s a jómódú jobbágygazdák telkein jelentékeny szegény zsellér-réteg él, különösen élénk az el- és beköltözés s ez elsősorban a zsellérség körében folyik. A telkes-gazdák állandóbb rétege mellett szinte folyamatos mozgásban találjuk a szegény szolganép rétegét.¹ A dézsmajegyzékekben a keresztyénpénzt fizető zsellérek között gyakran találni olyanokat, akik csak 1–2 évig maradnak helyükön s azután más helyen bukkannak fel, vagy nyomtalanul eltűnnek. A nemesi vidék faluiban a nemesek mellett, akik maguk is a jobbágy színvonalán élő szegény földművesek, jóformán csak zsellérnép lakik, mely az egész nemesi vidéken – mivel hiányzik a föld, melyhez megkötnének – szüntelen hullámlásban mozog. A nemesi vidék zsellérségének ez a jövés-menése egyetlen példán, bizonyos Vizi Benedek nevű zsellér költözködéseinben is eléggé szemléltetővé válik. Vizi Benedeket a dézsmajegyzékek az 1570–1580. évek közé eső évtizedben a következő, egymással szomszédos nemesi helységekben tüntetik fel:²

1570. Péterfalván a dézsmajegyzék szerint sarlópenzt fizet.

1572. Péterfalván a dicajegyzék szerint $\frac{1}{2}$ portán él.

1574. Péterfalván a dicajegyzék szerint telke elhagyott.

1576. Bökönyben a dézsmajegyzék szerint keresztyénpénzt fizet.

1577. Bökönyben a dézsmajegyzék szerint keresztyénpénzt fizet.

1570. Farkasfalván a dézsmajegyzék szerint keresztyénpénzt fizet.

1580. Bökönyben a dézsmajegyzék szerint keresztyénpénzt fizet.

E szinte évenkénti helycseréket látva, érthető lesz az is, hogy a nemesi falukban (mint pl. Forgolányban, Tivadaron) a zsellérek csekély száma (4–8) mellett is évenként 3–4 új zsellér névvel találkozunk, a nélkül azonban, hogy a zsellérség száma gyarapodnék. Az egyik jött, a másik ment s rövid idő alatt kicserélődött egy-egy kishemesi falu zsellérrétege.

A Tisza mentén azonban nemcsak a nemesi, hanem – miként láttuk – az uradalmi jobbágy falukban is nagymértékű, csaknem 100%-os volt a megmaradt magyar nevű jobbágyosság kicserélődése. Ez a körülmény arra mutat, hogy e helységekben a kicserélődésnek olyan okai is voltak, melyek közösek voltak a magyarság itteni megfogyatkozását előidéző okokkal. Ezeket az okokat ama veszedelmekben, pusztító csapásokban jelöltük meg, melyek a megyére és pedig főleg a Tisza vidékére az 1657–1717. évek között szakadtak. Ezekben a hely-

¹ Ez magyarázza meg, hogy a munkánk Második Részében közölt névsorok időpontja között a helység jobbágy lakosságához képest feltűnően sok az „új” nevek száma.

² Egy évben csak egy helységben találunk Ugocsamegyében Vizi Benedeket, nyilván tehát egy és ugyanazt a személyt.

ségekben a kisebbségben levő magyar jobbágyság körében nagyobb részben olyan nevekkkel találkozunk, melyek a XVI. sz. második felében a megyében még ismeretlenek voltak. Viselőiket, akik gyakran távolabbi vidékekről jönnek, nyilván az a népmozgalom sodorta a Tisza völgyébe, amely a rutén rajokat is elindította a hegyek felől a régi magyar jobbágyság üresen hagyott helyeinek betöltésére.

A nem ugocsamegyei, de mindenesetre magyar lakosságú helységekből képzett nevek, melyek a XVI. sz.-ban még ismeretlenek voltak a megye területén, némi nyomot szolgáltathatnak Ugocsa megye újabb magyar lakosai eredetének felkutatásához. A helységnévből képzett családnév ugyanis arra a helységre mutatván, ahonnan viselője származott, az előbbi helységekből az Ugocsa megyének új magyar települőket adó helységeket tekinthetjük. Lehet ugyan, hogy e neveket nem maga az új települő viseli először – bár leginkább az új környezetben szoktak az ilyen nevek megszületni – a név mindenképpen arra a népi bölcsőre utal, amelyből az új beköltöző most vagy családjá egykor kilépett. A XVII. sz. óta az ugocsai magyar sík területen először feltűnő s magyarnak minősíthető ilyen helységnévből képzett családnévek közül 51-nek sikerült a névadó helységét földrajzilag körülbelül meghatározni.¹ Ez az 51 név megyék szerint így oszlik meg:

Szatmár megye	23
Bereg megye	10
Szabolcs megye	8
Abaúj megye	6
Zemplén megye	3
Ung megye	1

E számok szerint az új magyar települők zömét a két szomszédos megyének, Szatmárnak és Beregnek kellett szolgáltatni. Mivel pedig a szomszédokat nem csupán az elpusztult magyarság helyeire irányuló hullámvás hajtotta ide, hanem az a természetes, főleg a családi élet indításaiból táplálkozó, állandóan folyó, lassú belső migratio is, mely e szomszédos helységeket – a megyehatárokra való tekintet nélkül – szoros szálakkal fűzte össze, a szomszédos szatmári és beregi helységek nevét viselő jobbágyokat Ugocsa megyében elsősorban ilyen természetes migratio lerakódásainak lehet tekinteni. Egyes nevek azonban olyan szatmár- és beregme gyei helységeket jelölnek, amelyek messze esnek a név viselőjének új otthon nyújtó ugocsai hely-

¹ A meghatározás az esetben sikerült, ha a kérdéses néven csak egy helység található az országban, vagy ha több is található, egy ezek közül a közelbe s a többi a távolba, esetleg az ország másik szélére esik.

ségtől (pl. Szatmár megyéből Ombódi Feketeardón és Csepén, Panyolai Nagyszöllősen, Vitkai Csepén). Ha az ilyen új otthont nyújtó helység azok közé az ugoicsai helységek közé tartozik, melyek jobbágyságát a közelmúltban vérveszteségek érték, az itt megtelepülő, említett szatmár- és beregmegyei helységek neveit viselő új lakosokat, éppúgy mint a távolabbi megyék helységeinek neveit viselőket is, inkább már az újratelepítés mozgalmi hozhatták ide, belesodorva az újratelepülés zömét szolgáltató rutén tömeg közé.¹

*

Az ugoicsai síkvidék jobbágytársadalmában a családnevek tanúsága szerint bekövetkezett nemzetiségi eltolódásoknak az itt beszélt nyelv tekintetében is kifejezésre kellett jutnia. Ezen a területen a magyar nyelv uralma eladdig kizárólagosnak volt tekinthető s most a magyar nyelv mellett fontos szerephez jutott egy másik, a rutén nyelv is. A nyelvi viszonyokat a XVIII. sz. második felében az 1772–1775. években, „tehát abban az időpontban, amelyről úrbéri tábláink névadatai származnak, több forrásunk is megjelöli Ugoicsa megyében. Így az 1773. évi országos és hivatalos helységösszeírás,² melyben feljegyezve találjuk az egy-egy helységben főként divatozott nyelvet vagy nyelveket.³ Szólnak a helységek nyelvi viszonyairól az úrbérrendezés iratai is, elsősorban az 1772/73. évből származó s a helységek jobbágyainak használatos (usitata) nyelvén felvett „fassiók”,⁴ melyek záradéka kifejezetten is megjelöli ezt, a falubeli vallomásokból is kitétsző használatos nyelvet,⁵ továbbá az úrbérrendezés végrehajtásáról 1774–1775-ben

¹ Az Ugoicsa megyében birtokos Perényieknek és Vayaknak Abaujban és Szabolcsban is nagy birtokaik voltak. Az itteni helységek neveit viselő új jobbágylakosok bizonyára e kapcsolat révén kerültek Ugoicsába.

² Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Bpest. 1920.

³ A rovat címe: „principaliter in eodem viget lingua.”

⁴ A fassiók az Orsz. Ltárban az úrbéri tabellák mellett. (UT.) Ha a lakosok nem magyar nyelven tették vallomásaikat, az idegen – Ugoicsa megyében csak rutén – nyelvű vallomás szövege mellett latin fordítás is található.

⁵ A záradék formulája: „Cuiusmodi per nos a suprafatis nominatisque fatentibus sub iuramento exceptis et in una loci huius incolis *usitata lingua hungarica* (ruthenica) genuine expositis coramque praedescriptis fatentibus ac aliis quoque loci huius incolis de puncto ad punctum clare per extensum perlectis...” etc. Az említett eskü szövege is említi a „használatos” nyelvet: „formulam iuramenti hungaricam... una cum novem punctis interrogatoriis aequae *usitata lingua hungarica* (ruthenica) praelegimus.” Ac taliter fassiones ductoris, iudicis et iuratorum ad novem puncta elicitas *usitata itidem lingua hungarica* (ruthenica) genuine descriptas...” etc.

kiadott bizonyságlevelek,¹ melyek a jobbágylakosság anya- (vernacula) nyelvét nevezik meg, kifejezvé, hogy az urbárium ezen a nyelven adatott ki a községnek. A magyar nyelv némi előnyt élvezett, mert az olyan községeknek, melyek lakosai – ha „rendes” nyelvük más is volt mint magyar – értették ezt is, az urbáriumot a „rendes” és a magyar nyelven is kiadták. Ezt az eltérést és ennek magyarázatát a bizonyságlevél minden esetben magában foglalja.² E három forrás segítségével képet kapunk arról, hogy ez időben a helységekben milyenek voltak a nyelvi viszonyok s meg tudjuk állapítani, hogy a nyelvi viszonyok megfeleltek-e a jobbágy-családnevek kb. ugyanez időből származó nyelvi csoportjainak.

Abban a 15 síkföldi magyar eredetű helységben, melyben a magyar nevű jobbágyok 1775-ben többségben voltak a nem magyar nevűek felett, úgy az 1773. évi hivatalos helységösszeírás, mint az úrbérrendezés végrehajtásáról 1774/75-ben kiadott bizonyságlevelek a magyar nyelvet jelölik meg „főként divatozó”-nak. Kivételt képezett Kőkényesd, ahol 1775-ben ugyan 32 magyar és 23 nem magyar nevű jobbágy lakott, ennek dacára csupán az úrbérrendezés előkészítése során 1772-ben felvett bevallás záradéka jelölte meg a lakosság „használatos” nyelvének a magyart, az 1773. évi hivatalos helységösszeírás a leginkább beszélt nyelvként s az úrbérrendezés végrehajtásáról 1775-ben kiadott bizonyságlevél a lakosok „rendes” nyelveként már a rutént jelölte meg, bár az utóbbi azzal a megjegyzéssel, hogy a lakosok magyarul mindnyájan értenek. Ezt az ingadozást az a körülmény magyarázza meg, hogy a magyar és nem magyar nevűek rétegei a helységben meglehetősen egyensúlyban és a közelmúltban végbement keveredés folytán még oly átmeneti állapotban voltak, amely a nyelv uralma szempontjából körülírással is nehezen lett volna jellemezhető, annál kevésbé egy-két szóval. Valamennyire hasonló volt a helyzet Salánkon és Tiszaújlakon is. A magyar nevűek e két helységben is többségben voltak s az úrbérrendezés iratai valóban egyedül a magyar nyelvről szólnak, az 1773. évi helység-

¹ Ugyancsak az úrbéri tabellák mellett.

² Csepén pl.: „licet autem in possessione hac omnes incolae linguam etiam ungaricam intelligerent, ac ideo iisdem ungaricum urbarium cum inscriptionibus hungaricis habeatur sub authentico extradatum, ex quo attamen ordinaria ipsorum lingua esset ruthenica, hinc pro uberiori intelligentia ipsis ruthenici quoque idiomatis urbarium cum factis intra vacua quidem spatia ruthenicis, in fine autem hungaricis inscriptionibus pari ut hungaricum authentia roboratum, extradidimus...” A csupán rutén nyelvet beszélő faluban, mint Kistárnán: „Processimus praescripta modalitate ad insertionem eorum, quae in vacuis spatiis urbariorum inscribendae erant, et veluti lingua ruthenica loci incolis vernacula inscriptiones intra vacua spatia ruthenice factae habentur...”

összeírás azonban mellette megjelöli divatozónak a rutén nyelvet is. Ez a megjelölés a nem magyar nevéek jelentékeny kisebbségében (Salánkon 91 magyar és 34 nem magyar, Tiszaújlakon 31 magyar és 14 nem magyar nevű.) eléggé kifejezésre jut s így indokolható is. Kivételt képezett végül Péterfalva, ahol 4 magyar nevű jobbággal szemben 3 nem magyar nevű állott s ennek dacára az úrbérrendezés végrehajtásáról kiadott bizonyoságlevél a lakosok rendes nyelveként a rutént jelölte meg, azzal a szokásos megjegyzéssel, hogy a magyar nyelvet, a faluban mindenki érti. A „fassio” és a hivatalos helységösszeírás viszont csak a magyar nyelvről tud. Magyarozatként arra kell reámutatnunk, hogy Péterfalva nemesi község volt, s lakosai jóformán teljesen kismesek és magyarok voltak, a nemesi lakosságra pedig az úrbérrendezés irataiban található nyelvi megjegyzések nem, hanem csupán az úrbérrendezés által érintettekre, tehát a 7 jobbágyra vonatkoznak.¹

Míg az említett, 1775-ben magyar nevű jobbágytöbbséget tartó falukban tehát egyidejű forrásaink – a felsorolt csekély és indokolt eltérésektől eltekintve –, a magyar nyelv uralmáról beszélnek, addig ama 24 helységben, amelyben a magyar nevű jobbágyság a két évszázad alatt kisebbségbe esett vissza, az 1773. évi helységösszeírás a rutén, vagy együtt a rutén és magyar nyelvet jelöli meg a helységben leginkább dívónak s az úrbérrendezés végrehajtásáról 1775-ben kiadott bizonyoságlevelek is a rutént állapítják meg a lakosok rendes nyelveként, minden esetben hozzátéve, hogy a lakosok a magyar nyelvet is mindnyájan értik.² A magyar nyelv használata tehát ezekben a falukban a rutén mellett is megmaradt s ez annál inkább érhető, mert a magyar nevű jobbágyság – miként láttuk – a legtöbb helyen e falvakban igen jelentékeny volt. Ezt a 30–40% körül mozgó magyar nevű kisebbséget az új betelepülők nyelvileg természetesen nem tudták felszívni,

¹ Az úrbérrendezés előkészítése során felvett fassiók, miként a záradék kezdőszavai és az esküformula. (l. az előbbi jegyzeteket) mutatják, a bevalló *jobbágy*lakosság nyelvén szólnak hozzánk, ha a záradék más helyen általánosan a „lakosok” nyelvét, említi is. Ez a megjelölés nyilván csak a jobbágylakosokra vonatkozik. Az úrbérrendezésről kiadott bizonyoságlevelek is azt fejezik ki, hogy az urbáriumát a helységnek a helység „lakosai”-nak nyelvén adták ki, de alattuk szintén csak a jobbágyok értendők, mert a helységnek átadott urbárium csak nekik szólt. Földesuraik külön példányt kaptak.

² Az 1772–73-ban felvett előző jegyzékünkben említett fassiók záradékai e helységekben is a magyart jelölik meg a, használatos nyelvként. Ez a megjelölés nincs ellentétben a bizonyoságlevél megállapításával, hiszen a lakosok a rendes rutén nyelvük dacára e szerint is értenek magyarul, nincs ellentétben az 1773. évi helységösszeírással sem, mert ez csupán a leginkább divatozó nyelvet jelöli meg a ruténben, ami nem zárja ki a magyar nyelv forgását.

sőt valamennyire maguk is a magyar nyelv hatása alá kerültek. A megfogyott magyarság mellé ugyanis az idegenek betelepülése nem egyetlen aktussal ment végbe s így az utóbbiak túlsúlya sem egyszerre formálódott ki. Az új többség tehát egy ideig maga is kisebbség volt, melynek a helyhez már egyébként is évszázadok óta hozzákötődött magyar nyelvet az erőviszony szerint is át kellett vennie.

Néhány helységben itt is előfordul, hogy a jobbágyság néváránya és a helység nyelve nem mutat párhuzamot. Gödényházán és Tivadaron az ellentmondás azonban csak látszólagos, mert e faluk egységükben a nagyszámú magyar kisenesség révén magyar faluk voltak, annak dacára, hogy a csekély számú zsellérségben a magyar nevék kisebbségben voltak.¹ A nemesi lakosság figyelembevételével lehet azt is megmagyarázni, hogy a 16 magyar és 19 nem magyar nevű jobbágyot tartó nemesi Bökény s a 14 magyar és 25 nem magyar nevű jobbágy lakóhelyéül szolgáló, ez időben már szintén erősen nemesi jellegű Tiszaújhely nyelve forrásainkban a magyar és rutén között ingadozik s hogy a szintén nemesi eredetű és 4 magyar és 6 nem magyar nevű jobbágy által lakott Nevetlenfalu nyelveként ugyanezekben a forrásokban egyedül a magyar szerepel.

Általában tehát megállapíthatjuk, hogy a rutén-oláh hegyvidék települési magván kívül eső és eredetileg teljesen magyar helységeken két évszázad múlva a nagy változások után különböző források azt a nyelvet jelölik meg a falu nyelvének, amelyhez tartozónak ekkor a jobbágynevek többségét állapítottuk meg. Ahol tehát a magyar nyelvű jobbágyok megőrizték túlsúlyukat, ott a falu nyelveként a magyar, ahol pedig kisebbségbe jutottak, ott nem magyar nyelv szerepel. Eltéréseket ott figyeltünk meg, ahol nagyobb számban kisenesség lakott, melyet a beszélt nyelv szempontjából egyes források nem vettek figyelembe vagy ahol a magyar és nem magyar nevű jobbágyság meglehetősen egyensúlyban volt. A falu nyelve és a jobbágynevek nyelvi csoportosítása között megállapítható következetes párhuzamra azért is súlyt kívánunk helyezni, mert névelemzési módszerünket ez a párhuzam is igazolja, minthogy a megjelölt nyelvi állapot egy-egy helységben azt a viszonyt juttatja kifejezésre, amelyben a családneveknek névelemzési módszerünk szerint képzett nyelvi csoportjai egymással szemben állnak.

*

¹ E helységek lakosai az 1773. évi helységösszeírás szerint a magyar, az úrbérendezésről 1775-ben kiadott bizonyáglevél szerint pedig a jobbágylakosok – a magyar nyelvet is értve – a rutént beszélték.

Az ugcocsi magyarság sorsáról alkotott képünk hiányos volna, ha nem vetnénk végül egy tekintetet a rutén és oláh települési területre, a két hegyvidékre is, hiszen – miként, a megtelepülésről és a megye XVI. sz.-i állapotáról szólva kifejtettük – ezen a területen a rutén és oláh elemek között kezdettől fogva jelentékeny számú magyar jobbágyság élt. A magyarság e területről a lefolyt két évszázad alatt sem tűnt el, sőt számban növekedett, bár nem olyan mértékben, mint ugyanitt a rutén és oláh jobbágyság. A két nemzetiségi hegyvidéken – ideszámítva Egrest, Rakaszt és Veresmartot is – a XVI. sz. második fele óta a megoszlás arányának alakulását a következő összevetés szemlélteti:

	Magyar nevű jobbágy	Nem magyar nevű jobbágy
1565–74.	96	161
1775.	304	921

Két évszázad múlva tehát a magyar nevű jobbágyok száma háromszorosra, ugyanekkor azonban a nem magyar nevéké hatszorosra nőtt.

A magyar elem tehát a két hegyvidéken a síkföldi magyarság elhanyagolása után is jelentékeny szerepet játszott, ha a tömegben aránylag már jóval kevesebb számbeli erőt is képviselt, mint a XVI. sz. második felében. Számbeli ereje azonban még mindig képessé tette arra, hogy nyelvét a legtöbb helyen fenntartsa, sőt tovább is plántálja, amiben bizonyára a számára kedvezőbb korábbi állapot átörökített helyzeti energiája s a nyelvi felszívódásához szükséges társadalmi nyugalom hiánya is segítségére volt. Bár az 1773. évi helységösszeírás a leginkább beszélt nyelvnek e helységeken egyedül a rutén vagy oláh nyelvet jelöli meg, az úrbérrendezés irataiban a magyar nyelv szerepe is kidomborodik. Az úrbérrendezésről kiadott bizonyosságlevelek ugyanis a két hegyvidékhez tartozó 27 helység közül csupán 8-ban jelölik a lakosság nyelvét egyedül ruténnek – kizárólag oláhnak seholsem –, a többi 19 helység lakosairól azt mondják, hogy rendes nyelvük ugyan a rutén vagy az oláh, de magyarul is értenek. Ugyanezekben a helységeken az úrbérrendezési fassiók, mint a lakosság „használatos” nyelvén, magyar nyelven lettek felvéve.¹

A magyar nyelvnek a XVIII. sz. második felében e nemzetiségi vidéken tapasztalható elterjedtsége elsősorban örökség abból a korból, amikor a magyarság részvétele e településekben

¹ E háromféle megjelölés, miként már előbb reámutattunk, nincs szükségképpen ellentétben egymással, minthogy a helységösszeírás egyetlen szóval csupán a leginkább használt nyelvet jelöli meg, amely mellett a lakosok érthették és használhatták a magyar nyelvet is.

nagyobb s nyelvi ereje ezen kívül a környékben viruló magyar tömeg hatása révén is még átütő volt, de a magyar nyelv elterjedtségét a magyar nevű jobbágyoknak 1775-ben még mindig jelentékeny száma is megmagyarázza. A magyar nevű jobbágyság ugyanis ekkor Szárazpatakon, ahol 1574-ben is csupán magyar nevű – bár összesen is csak 4 – jobbágy lakott, az 50%-ot is meghaladta, a többiben pedig így oszlott meg:

1 helységben	44%
5 helységben	30–40%
9 helységben	20–30%
7 helységben	10–20%
2 helységben	10–10%
2. helységben	0%

Két helység, Kirva és Kiscsongova kivételével tehát mindenütt laktak magyar nyelvű jobbágyok, azokban is – Kirvát kivéve – melyekben a XVIII. sz.-ban mindennemű források egyedül a rutén nyelv uralmát ismerik.¹ Sőt ezek közé tartozik maga a fenti csoportosítás élén álló helység, a 44%-os magyar nevű réteget tartó Veléte is.

Azokban a helységeken, melyekben ismerik a magyar nyelvet, ezt mindenek előtt az ott lakó magyar nevű jobbágyság nyelvi hatásának lehet tulajdonítani. A hatást az érintkezések révén bizonyára önkéntelenül táplálta az uradalmi adminisztráció, mely magyar emberek kezében volt, de táplálhatta a mármarosói só fuvarozásával szerzett sűrű népi kapcsolat is. Kétségtelenül táplálták végül a nyugtalan idők még mindig érezhető utórezgései, melyek a nyelvi felszívódáshoz szükséges nyugalommal éppen ellentétes hatást idéznek elő. A nyelvi felszívódás ugyanis a kisebb közösségekben a természetes fejlődés törvényeként jön létre, de csak későn, a népi hullámzások elülte után. A győztes, mikor még nem volt iskolapolitika, rendszerint az a nyelv lett, amely a közösségben és a környezetben nagyobb tömeget képviselt s amelynek tömege több újabb utánpótláshoz jutott. Ugocsa megyében a hegyvidékeken a győzelem a rutén és oláh nyelveket illette meg,² a nyelvi felszívódás folyamata azonban 1775-ben még csak nyolc helységben jutott befejezéshez, nyilván azért, mert a nagy népi hullámzások még alighogy elcsendesültek. De egy évszázadnak sem kellett eltelnie s a két hegyvidékről már jóformán teljesen kiszorult a magyar nyelv. A helytartótanácsához küldött 1862. évi jelen-

¹ Kiscsongován, jóllehet 1775-ben csekély – 7 főnyi – jobbágyságában csak szláv vagy bizonytalan nevűt lehet találni, az úrbérrendezés irataiban szó csak a magyar nyelvről is, mint a lakosok által értettől és használtól.

² A síkvidéken a másik jelenségre nyílik majd alkalom: egyes helységeken a magyar nyelv szívtá fel a rutének nyelvét.

tésekben¹ már 19 helységben nem lehet hallani a magyar nyelvet s a többi 6 helységben is csak „kevés magyar” dívott, csak néhányan beszéltek még a „pórnép” közül. A magyar családnevek természetesen a magyar nyelv elhalása után is fennmaradtak, emlékeként az idegen új tömegek által itt elsodort magyarságnak.

Föl kell vetnünk azonban a kérdést, hogy a két hegyvidéken a ruténség és oláhság testében hogyan tarthatta eddig is fenn a magyarság magát és hogyan szaporodhatott meg 1567/74. és 1775. között háromszorosra a száma, mikor ugyanez idő alatt a szomszédos síkvidéken megfogyott és számos helységben a betelepedett rutén-oláh elemekkel szemben kisebbségbe hanyatlott. Ez a jelenség kétségen kívül a hegyvidéken pusztításnak kevésbé kitett életlehetőségekkel, a portyázó hadak ellenében jó búvóhelyet nyújtó hegyi erdőségekkel magyarázható meg. A rutén és oláh nép sorsa alakulásának kapcsán bővebben is szólni fogunk a két hegyvidék lakosságának kevésbé zaklatott életéről, itt csak arra kívánunk reámutatni, hogy a családneveken a magyar jobbágycsaládoknak egy-egy hegyvidéki helységben való legyökerezése és természetes elszaporodása éppúgy kimutatható, mint a rutén és oláh jobbágycsaládoké. Az előbbiekre idézhetjük példaként, hogy Velétén 1572-ben csak 1, 1775-ben már 13 Fejér nevű jobbágy élt, Alsókaraszlón 1720-ban 1, 1775-ben 6 Könnyű, Felsősaradon 1567-ben 1, 1775-ben 4 Szakalos, Rakaszon 1634-ben 1 Méhes, 1775-ben pedig már 4 Méhes élt. A pusztulás által szinte kiszájtított síkvidéken a velétei Fejérekhez hasonló példa egyáltalában nem található.

A hegyvidéki magyarság ugyanakkor a síkvidékről is gyarapodott új magyar elemmel. Rákócon, az ugocsai rutén központban 1717-ben Gacsályit, Velétén 1775-ben Hiripit, Kupányban 1670-ben Ardait, Szárazpatakon 1666-ban Szamosközit, 1743-ban Kóródit, Rakaszon 1690-ben Leleszit, 1743-ban Tárkányit, Csarnatón 1743-ban Regécit, 1775-ben Tarnócit, Tordait és Váradit, Nagytarnán 1705-ben Szamosit látunk feltűnni. E leginkább szatmármegyei helységekre mutató nevek viselőit a megyében rendszerint mindjárt először e hegyvidéken találjuk, de az ellenkezőre is adódik példa. Az utóbbi esetben arra is következtetni lehet, hogy a települő magának Ugocsa megyének szomszédos sík vidékéről költözött ide.¹

¹ Helyt. 20895–862. eln. Csarnató és Egres adatai hiányzanak.

² Gacsályi pl. 1717-ben tűnik fel Rákócon, de előzőleg Gacsályit Ugocsa megyében már Feketeardón (1567), Fertősalmáson (1584), Gyulán (1619) és Nagyszöllösön (1666) is találunk. Hiripi viszont egyedül Velétén szerepel a megyében.

A névsorok összevetése általában azt a benyomást kelti bennünk, hogy a hegyvidék és a síkvidék helységei között nem volt olyan intenzív a magyar elemek kölcsönös kicserélődése, mint a síkvidék egyes helységei között. A hegyvidék kisebbségi magyarsága a nevek tükrében valami egyéni szint mutat¹ s ezt a körülményt az életforma és társadalmi állapot eltérő viszonyaival s magával a kisebbségi helyzettel meg is lehet magyarázni.²

2. Rutének.

Ugocsa megyének az a népeleme, amely a XVII–XVIII. sz.-i emésztő csapások s az ezeket követő békés regeneráció után a megye területén győztesként tört előre s amely a végzetesen megritkult magyarság sorainak betöltésében a magyarság saját utánpótlását messze felülmúló mértékben vett részt, – a szláv elem volt. A szlávok alatt azonban Ugocsa megyében ebben az időben csaknem teljesen ruténeket kell érteni, mert az a csekély tót szórvány, amelyet a XVIII. sz.-ban a magyarság települési területére a földesúr telepített át a távoli tót vidékről³ s az a néhány lengyel és délszláv települő, akiket a XVIII. sz.-i népi áramlások vethettek e területre,⁴ a rutén tömeg mellett

¹ Egyes nevek csak itt lelhetők fel, vagy ha esetleg a síkvidéken előfordulnak is, e nevek felmerülésének későbbi időpontjából arra lehet következtetni, hogy a hegyvidékről vitték a síkra.

² Ilyen tipikus hegyvidéki magyar neveknek mutatkoznak pl. a Bárány, Berkes, Dudás, Pokol, Potrohos, Róka stb. nevek. Föl lehet vetni a kérdést, hogy e nevek a valóságban nem másként – nem magyarul – hangzottak-e s csupán a magyar összeíró hallotta a bemozdott nevet magyar hangzásúnak.

³ Tót települőkről forrásaink csupán Kökényesden tudnak (Pesty). A nemzetiségi megoszlást is kifejező 1910. évi népszámlálás alkalmával 37 tót anyanyelvű lakos volt a megyében (Nagyszőlőse 10 lélek, a többi szétoszlak az egyes községek között). Meg kell jegyeznünk, hogy „Tót” nevéket számos ugocsamegyei helységben találunk már a XV. sz. óta. E „Tót”-okon nem a mai etnikai tótságot kell értenünk, hanem általában szlávokat s minthogy az ugocsai magyar nyelvjárásban e korai „Tót”-okat mindvégig élesen megkülönböztették az „Orosz”-tól és „Lengyel”-től, e néven kétségtelenül valami már az első orosz és lengyel települési rajok ideérkezése előtt itt lakó régi szlávokat neveztek. (Feketeardón 1458-ban 4 „Sclavus” nevű jobbágy található, akiket 1470-ben „Toth”-oknak írtak). E „Tóth” nevű régi szláv elemek következtetésünk szerint, miként már reámutattunk, azonosak voltak azokkal az ősi szláv szórványokkal, akikre a magyarság nyelvébe az orosz elem megjelenése előtt átvett egyes ugocsai folyónevek, mint a nevek nyelvi kontinuitásának fenntartóira és a magyarság által korán és teljesen felszívott közvetítőire mutatnak.

⁴ Ilyen települőket forrásaink egyáltalában nem említnek, a Lengyel, Rác családnevek azonban határozottan ilyen eredetre mutatnak.

eltörpült, jóformán észre sem lehetett venni. Ezeknek a testvérelemeknek a rutén tömegben előbb utóbb el kellett veszteniök szlávságuk elütő vonásait és át kellett venniök a testvértömeg nyelvét és végül népi tudatát, úgyhogy a szlávság Ugocsa megyében jóformán teljesen azonos a ruténséggel.

Az ugocsai ruténség előretörése élesen megfigyelhető, ha azoknak a jobbágycsaládfőknek a számát, akik a megye területén 1565/74- és 1775-ben határozottan szláv eredetűnek felismerhető nevet viseltek, összevetjük egymással:

1565–74-ben szláv nevű jobbágycsaládfő	61
1775-ben szláv nevű jobbágycsaládfő	798

Míg tehát a kétségtelenül magyar nevű jobbágyok száma ugyanez idő alatt a megyében 1371-ről 1034-re csökkent, a szláv nevéük száma a két évszázaddal korábbanak 13-szorosa lett.

A rutén eredetű népesség száma azonban a valóságban éppúgy meghaladta e fenti számot, mint a magyar és más nevéüké is a kétségtelenül saját nyelvükön nevezetteknek felismert jobbágyok számát. A családnevek jelentékeny hányadát ugyanis bizonytalan eredetűnek kellett minősíteni, mert vagy egyetlen nyelvhez sem, vagy több nyelvhez is számíthatók. Az ilyen bizonytalan nevet viselő jobbágycsaládfők száma 1565/74-ben 308 (17%), 1775-ben pedig 862 (31%) volt. Már az 1565/74. évi viszonyok tárgyalása kapcsán reámutattunk, hogy e bizonytalan nevekből a valóságban minden, a megyében élő nemzetiségnek részesedni kellene, az ilyen nevek legnagyobb részének mégis a rutén és oláh nép és pedig a megye benépesítésében elfoglalt szerepüknek megfelelően leginkább a ruténség javára kellene esnie. E következtetés fenntartására az 1775. évi viszonyok kutatásánál éppen olyan, sőt most még több jogunk van.

Időközben ugyanis a megye területén nagy számban telepedtek meg új idegen nemzetiségű, elsősorban rutén elemek. Minthogy pedig a magyar nyelvet nemcsak a magyar települési területen, hanem a két hegyvidéken is beszélték, az új települők – ha a magukkal hozott eddigi neveiket az őket befogadó új közösség nem vette át – még az utóbbi területen is leginkább magyar képzésű nevet kaptak. Elsősorban a nép (Orosz, Lengyel stb.) és az addigi lakóhely (Bereznai, Bródi stb.) nevéből alakult a magyarság nyelvén az új családnév. A népvnevekből és nem a magyar lakosság által lakott helységek nevéből magyarul képzett családneveket – módszerünkhöz következetesen ragaszkodva – magyar képzésük dacára éppúgy bizonytalanoknak minősítettük, mint más neveket is, melyek nyelvi képzése és belső tartalma között ellentmondás volt.

Az ezekbe a kategóriákba tartozó bizonytalan nevekben tehát a nép nevének vagy a származási hely nemzetiségének megfelelő eredetet tételezhetünk fel. Az „Orosz”-okban például, akiket akkor már csaknem minden helységben találunk, éppúgy rutén eredetű családokat tekinthetünk, mint az olyan helységek neveit viselőket, amely helységeket szintén rutének laktak, ha a családnév e helységek nevéből magyarul is képezetett. Elsősorban a rutének számát növelik azok a családnevek is, amelyek keresztnévből alakultak s egyformán élnek a rutének és oláhok nyelvében. E kettős lehetőség miatt az ilyen neveket bizonytalanoknak kellett minősítenünk, a valóságban azonban a ruténség és oláhság e neveken körülbelül abban az arányban osztozhatik meg, amilyen arányt képviselnek e népelemek a megye lakosságában. Minthogy pedig a ruténség települési köre és tömege messze felülmúlja az oláhságét, az ilyen nevek nagyobb része is a rutének javára írható.

Hasonló meggondolás alapján már nem lehetne ily erősen tartani a ruténség igényét az olyan kereszt- és foglalkozásnevekből alakult családnevekre, melyek a ruténség és a magyarság nyelvében élnek közösen, mivel a magyarság a megye jobbágyságában még a XVIII. sz. második felében is jelentékeny, a ruténséget körülbelül megközelítő tömeget, képezett. Figyelembe kell azonban venni, hogy az ilyen neveket a magyar helységekből a magyar, a rutén helységekből a rutén nevek közé soroztuk s csupán a vegyes magyar-rutén helységekből minősítettük bizonytalanoknak. Feltételezhetjük, hogy az ilyen vegyes magyar-rutén helységekből a magyar réteg nyelve a réteg elsőbbsége és régibb hagyományai következtében a közbeszédben és a névadási lehetőségekben a réteg számbeli arányát meghaladó mértékben nyilvánult meg, miért is úgy véljük, hogy a vegyes községek magyarnak és ruténnek egyformán tekinthető neveiből a magyarság – mintegy helyreállításaként is az elsőbbsége és régibb hagyományai következtében esetleg javára jogtalanul elbillenő egyensúlynak – nem részeltethető.

A „bizonytalan” nevek nagy része a felsorolt kategóriákba tartozó s előbbi fejtegetéseink szerint főként a ruténség javára eső nevek közül kerültek ki. A bizonytalan nevek más kategóriái közül kiemelkedik még a nyelvileg meghatározhatatlan nevek csoportja.¹ Az idetartozó nevek hangzása legtöbbször szintén a szláv nyelvre emlékeztet bennünket.

¹ E tekintetben lényegesen más a helyzet 1565–74-ben és 1775-ben. A nyelvileg meghatározhatatlan neveket ugyanis 1565–74-ben elsősorban a magyarság javára kell írni, mert a megye lakosságában a magyar elem ekkor még döntő túlsúlyban volt, már pedig az ilyen neveket minden nyelvterületen min-

Következtetéseink ellenőrzése céljából példaként vegyük elemzés alá azokat a „bizonytalan” neveket, amelyeket egy rutén települési vidékünkön fekvő község, Ölyvös s a síkföldi magyar települési területen fekvő, pusztulása után rutén települőkkel megújult Batár 1775. évi névsoraiban találunk:

<i>Ölyvös</i>	<i>Batár</i>
Bereznai	Ardánházi
Bodnár	Dulfalusi
Orosz	Féjsza
	Karaba
	Lengyel
	Major
	Máramarosi
	Orosz
	Paulina
	Polyák
	Szöllősi
	Vérinkő

Az ölyvösi Bereznai név a nevet adó helység nemzetisége, Orosz pedig a nép-név alapján szláv (rutén) eredetre mutat, kétséges lehet azonban a Bodnár név, mely a magyar és rutén nyelvben egyformán használatos foglalkozás-név. Valamivel több valószínűség mégis a ruténség mellett szól, mert bár a falu kezdettől fogva hordozott magyar elemeket is, a rutén jellegű hegyvidéken fekszik s valóban maga is rutén jellegű. A batári Lengyel, Orosz, Polyák nevekben a tartalmi jelentés szerint szintén szláv eredet keresendő, s hasonló forráshoz vezetnek a beregi rutén Ardánháza és máramarosi rutén Dulfalu neveit viselők családnevei is. A Szöllősi név 1715-ben tűnt fel először Batáron s minthogy a közeli Nagyszöllősön ez időben a magyarság mellett már erős rutén réteg is lakott, a név viselőjét, aki egyformán lehetett magyar és rutén eredetű, bizonytalan-nak kellett vennünk. A máramarosi név alatt, jóllehet a névadó megye vegyes magyar-rutén-oláh jellegű, elsősorban rutén eredetet sejtethetünk, minthogy az új batári települők általában a rutének közül kerültek ki. A Féjsza, Karaba, Paulina, Vérinkő családnevek nyelvi hozzátartozása nem ismerhető fel, hangzásuk után azonban a legtöbb valószínűséggel ezek is

denekelőtt a terület saját nyelvéből eredőnek kell tekintenünk. A magyar eredetet felismerni azonban azért is nehéz ezekben, mivel ekkor még írásuk módja is bizonytalan, sokszor valósággal torz s mivel az eltelt 3–3½ század alatt egyes szavak teljesen elkophattak s átalakulhattak. Az utóbbi meg gondolásokkal 1775-ben már kevésbé kell számolni, annál inkább azzal a ténnyel azonban, hogy a ruténség a magyarsághoz képest rendkívül előretört s így nyelvterülete is kiszélesedett.

szlávnak látszanak, a Major nevet azonban már több nyelvben is egyformán feltalálhatjuk.

Az elmondott megfontolásokból adódó következményeket a magyarsággal szemben teljesen, sőt szinte túlzott mértékben is levontuk, mikor fejezetünk előző részében a kétségtelen magyar nevű jobbágysággal az összes többi jobbágyságul szembe állítottuk, azokat is tehát, akiket a bizonytalan nevűek közé soroltunk. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a bizonytalan nevűek közül egyesek a valóságban a magyarokhoz volnának számíthatóak, miként pl. a Török és Tatár nevűek, akikben török és tatár eredetet – legalább is minden esetben – aligha sejtethünk, vagy pl. a közös, mint a Filep, Lázár, Lukács, Mihály neveket családnévként viselőek a vegyes magyar falukban. Ez a magyarsághoz számítható felismerhetetlen hányad azonban megítélésünk szerint nem volt számottevő s így azt, mint a tömegben egyébként is kölcsönösen kiegyenlítődt a magyarság oldalán figyelmen kívül lehetett hagynunk.¹

Az új összetételű ugoc sai lakosság nagyszámú bizonytalan nevű jobbágyságát a magyarság szempontjából eleve érdektelennek tekintve, az elmondottakkal csupán azt kívántuk megvilágítani, hogy a 31%-os 862 főnyi bizonytalan nevű jobbágyságra elsősorban a ruténségnek, másodsorban pedig, de már jóval csekélyebb mértékben – a megye népességében való részvétele arányának megfelelően – az oláhságnak lehet igénye. E láthatatlan s szám szerint meghatározhatatlan bizonytalan rutén hányad a szláv nevű 798 jobbágycsaládfő népi tömbjét mindenestre jelentékenyen megnöveli.

*

Az 1565/74. évi számához képest hatalmasul megnövekedett rutén parasztság mindenekelőtt a saját települési területén, a hegyvidéken álló helységeket duzzasztotta fel, ezek sorát négy új településsel is gyarapítva Kiscsongova kivételével, ahol 1574-ben 10, 1775-ben pedig 7 jobbágycsaládfőt számoltak meg, az utóbbi időpontban az 1565/74. évi állapothoz képest a hegyvidéki helységek mindegyikében jelentékeny többlet mutatkozik. Több hegyvidéki rutén helységben egyenesen megsokszorozódott a lakosság, így Alsókaraszlón 29-ről 58-ra, Alsósáradon 9-ről 23-ra, Csarnatón 4-ről 35-re, Egresen 13-ról 35-re, Felső-

¹ Emlékeztetnünk kell arra, hogy mindazokban a magyar jobbágfalukban, melyekben a nem magyar nevű (ezek között a bizonytalan nevű is) jobbágyság többségbe került a magyar nevével szemben, a magyar nyelv is háttérbe szorult, míg a magyar többségűnek maradt helységeken a magyar nyelv egyedül uralkodott. Ez a nyelvi párhuzam is azt fejezi ki, hogy a nem magyar nevűek – ezek között tehát a bizonytalanok is – egész tömegükben az idegenek oldalára állítandók, mert a többség rendszerint csak a bizonytalan nevűekkel együtt áll elő.

sáradon 4-ről 20-ra, Kirván 7-ről 23-ra, Komjáton 32-ről 63-ra, Nagycsongován 9-ről 19-re, Rákócon 7-ről 78-ra, Velétén 8-ról 160-ra, Veresmarton 17-ről 69-re emelkedett a lefolyt két évszázad alatt a jobbágycsaládfők száma. Az 1775. évi úrbérrendezéskor már az időközben települt földszegény új rutén faluk is népesek voltak. Ilonokújfalun 21, Kiskupányon 26, Kistarján 20, Sósújfalun 28 jobbágycsaládfő élt. Ezek a jelenségek annál figyelemreméltóbbak, mert a síkvidéken álló helységek lakossága ugyanezen idő alatt az esetleg reájuk települt új rutén réteggel együtt sem igen haladta meg az 1565/74. évi lakosság számát, több helységben pedig el is maradt attól.

A hegyvidéki rutén faluk lakosságának nagy meggyarapodásában egyformán része volt a természetes gyarapodásnak és az újabb települőknek. A síkvidék és a hegyvidék között mutatkozó különbséget a természetes gyarapodással és az új települőkkel azonban még nem lehet megmagyarázni, mert a síkföldi és a hegyvidéki jobbágyság természetes szaporodási aránya között – bár ez, miként láttuk, valamivel kedvezőbb volt a hegyvidéken – nem volt nagy az eltérés s az új települők előtt a síkvidék is nyitva állott.

A két vidék népességének száma között mutatkozó eltolódás okait a XVII. sz.-ban kell keresnünk, mert az eltolódás már ekkor megindult, sőt végbe is ment. Míg ugyanis például az 1715. évi regnikoláris összeírás alkalmával, melynek számadataiban a XVII. sz.-i fejlődés eredményeit szemlélhetjük, a síkföldi Halmiban csak 13, Kökényesden csak 11, addig a hegyvidéki Rákócon 58, Velétén pedig 78 jobbágycsaládfőt számoltak meg, holott 1567-ben Halmiban 75, Kökényesden 53, Rákócon azonban csak 7 és Velétén is csak 8 volt a jobbágyok száma. Ezek a számok azonban a végleteket fejezik ki, pontos képet akkor kapunk, ha a síkföldről és a hegyvidékről az összes helységek jobbágycsaládfőinek számát egymás mellé állítjuk az 1565/74 és 1715 évekből:

	Síkvidék	Hegyvidék
1565–74	1417	217 jobbágy
1715	548	506 jobbágy

Az 1715. évi összeírás idejében a megye népe már csaknem teljesen átélte a pusztulásnak az 1657. évi lengyel hadjáráttal megnyíló s az 1717. évi tatárdúlással lezáruló hat évtizedes korszakát, mely után békés mederbe fordult a megye élete. A fenti számok alapján azt mondhatjuk, hogy a békés fejlődés e korszakának a hegyvidék aránylag jóval nagyobb népességet adott át, mint a síkvidék, ami azt jelenti, hogy a hat évtizedes pusztulás a hegyvidéket nem sújtotta annyira, mint a síkot.

Következtetésünk éppen az 1715. évi adatokban még kifejezésre nem jutó utolsó nagy pusztításnak, az 1717. évi tatárdúlásnak az adataiban nyer számszerű igazolást. A tatárok által a megye területéről elhurcolt 902 jobbágyszemélyből ugyanis csupán 56 esett a hegyvidékre, melyen pedig a megye jobbágyságának ekkor már csaknem a fele lakott. Az elhurcolt 902 jobbágyszemélyből 404 veszett el végleg s ezek közül 24 volt a hegyvidékről való. Ez a veszteség is csupán 8 hegyvidéki falut sújtott, a többi 19 hegyvidéki helység lakosai elrejtöztek erdősegeikben s vérveszteség nélkül élték át a nagy csapást.

Bár az előző pusztulásokról hasonló számszerű adatok nem állanak rendelkezésünkre, föl lehet tennünk, hogy a hegyvidék lakossága ezeket is kisebb veszteséggel élte át, mint a síkvidéké, hiszen a hegyvidék akkor is megközelíthetlenebb s egyúttal kitűnő rejtkehelyeket nyújtó erdővel borított volt. Joggal feltehetjük azt is, hogy az országokat átjáró járványok e forgalomból kieső kis hegyvidéki falukat szintén nem pusztították olyan mértékben, mint a síkvidéket, főleg pedig itt is a közlekedés útvonalául szolgáló Tiszamentét.

Az ugocsai hegyvidéknek a síkvidékhez képest a XVIII. sz.-ban mutatkozó aránytalanul kedvezőbb népesedési állapotát tehát arra kell visszavezetnünk, hogy a megyére szakadt csapások e vidéket sokkal inkább megkímélték, mint a síkvidéket. Ezzel a megállapítással tehát az ugocsai ruténség hatalmas megnövekedésének egyik, talán legfontosabb, tényezőjét jelöltük meg.

A másik tényező, amely az ugocsai ruténség népesedési viszonyainak kedvező alakulására hatott, a népi utánpótlás nagyobb lehetőségeiben rejlik. A síkvidéken végzetesen megfogyott magyarság sorai között is megfigyelhetünk némi új magyar réteget, amely a pusztulások után keveredett a megmaradt magyarság közé, ez azonban a hézagok betöltésére korántsem volt elegendő. Ez az új magyar réteg – miként láttuk – jobbadán a szomszéd megyék közeli vidékeiről szakadozott Ugocsába, olyan magyar vidékekről tehát, melyek a súlyos két évszázadot többé-kevésbé szintén megsínylelték és olyan időben, amikor az Alföldnek más, még üresebb részeire kedvezőbb gazdasági lehetőségek is csábíthatták.

A pusztításoknak kevésbé kitett hegyvidéki ruténségben a lefolyt két évszázad alatt nagy terjeszkedési feszültség halmozódott fel. Valószínűnek kell ugyanis tartanunk, hogy a népesedés viszonyainak az a kedvezőbb formálódása, melyet az ugocsai hegyvidéken adataink segítségével megállapíthattunk, hasonló, sőt még nagyobb mértékben állhatott elő a síkvidéktől, vagyis a pusztulás területétől távolabb eső beregi- és máramarosi hegyekben. Az itt fekvő rutén településekben a népese-

dés kedvezőbb alakulása következtében éppúgy megszőkültek a már eleve szegényesebb gazdasági lehetőségek, miként az ugocsai hegyvidéken, ahol az 1775. évben az úrbérrendezés után is csak $\frac{1}{10}$ körül mozgott az összes jobbágycsaládfőkhöz viszonyított telek-átlag. Az egyensúly törvényeként kellett tehát, bekövetkeznie, hogy a hegyvidéki ruténség, mely már előzőleg a hegyvidék alsó pereméig tolta rajait, meginduljon a síkvidéken pusztán maradt telkekre. Az újratelepítés az itteni földesuraknak is érdekükben állott, viszont a hegyvidéki uradalmak ezt az áramlást, mely – miként láttuk – elsősorban az apai telekről kiszoruló jobbágyfiúkat sodorta magával, a földesúri jog tilalmával csak megnehezítették, de elfojtani nem tudták.

A ruténségnek a hegyekből leáramló rajai névsoraink tanúsága szerint az 1660-as években jelentek meg az ugocsai síkon. A közvetlen rutén szomszédságot mindezideig csupán 1–2 szláv eredetű vagy „Orosz”, „Lengyel” családnév jelölte itt, most azonban tömegesen tűnnek fel a magyar eredetű síkföldi helységekből a rutén származásra mutató új családnevek.¹

A XVII. sz. második felében a síkvidéki helységekre szálló rutén rajok tehát egyszerre szélesre dagasztották azt az áramlást, mely az ugocsai hegyvidékre a mögötte álló nagy hegyekből vékony erekben addig is szüntelenül szivárgott. E népi áramlás helyi forrásait írott emlékeink nem jelölik ugyan meg, a ruténnel lakott helységek neveiből képződött családnevek segítségével azonban a már előző fejezeteinkben is alkalmazott módszer szerint valamennyire meg lehet közelíteni. Nem lehetnek ugyanis kétségeink felőle, hogy ezek a tiszta rutén vidékről származó települők saját falujuk magyarul képzett neveit nem a ruténul beszélő falukból hozták magukkal, hanem ezek az új területre történt betelepülésük alkalmával ragadtak reájuk és pedig magyar nyelven azért, mivel az ugocsai síkvidéken eladdig kizárólag a magyar nyelv élt s a magyar nyelv a hegyvidéken is általánosan beszélt volt. Természetesen e helységnévi családnevek csupán csekély hányadát képezik az új rutén betelepülőket sejtető új neveknek, mivel az új települők nagy része mégis megtartotta régi neveit, ha pedig egymásik települőre a magyar nyelvet beszélő lakosság körében új név tapadt is, az új nevet – miként reámutattunk – éppen olyan gyakran adta a népnév („Orosz”, „Lengyel”), mint a származási helység s elvéve esetleg más körülmények is. Ennek dacára is a szóban forgó helységnévi családneveket, melyekben

¹ Az 1657. év óta megismétlődő csapásoknak s a rutén rajok ezeket követő tömeges megjelenésének összefüggéseire az előző fejezetben már reámutattunk.

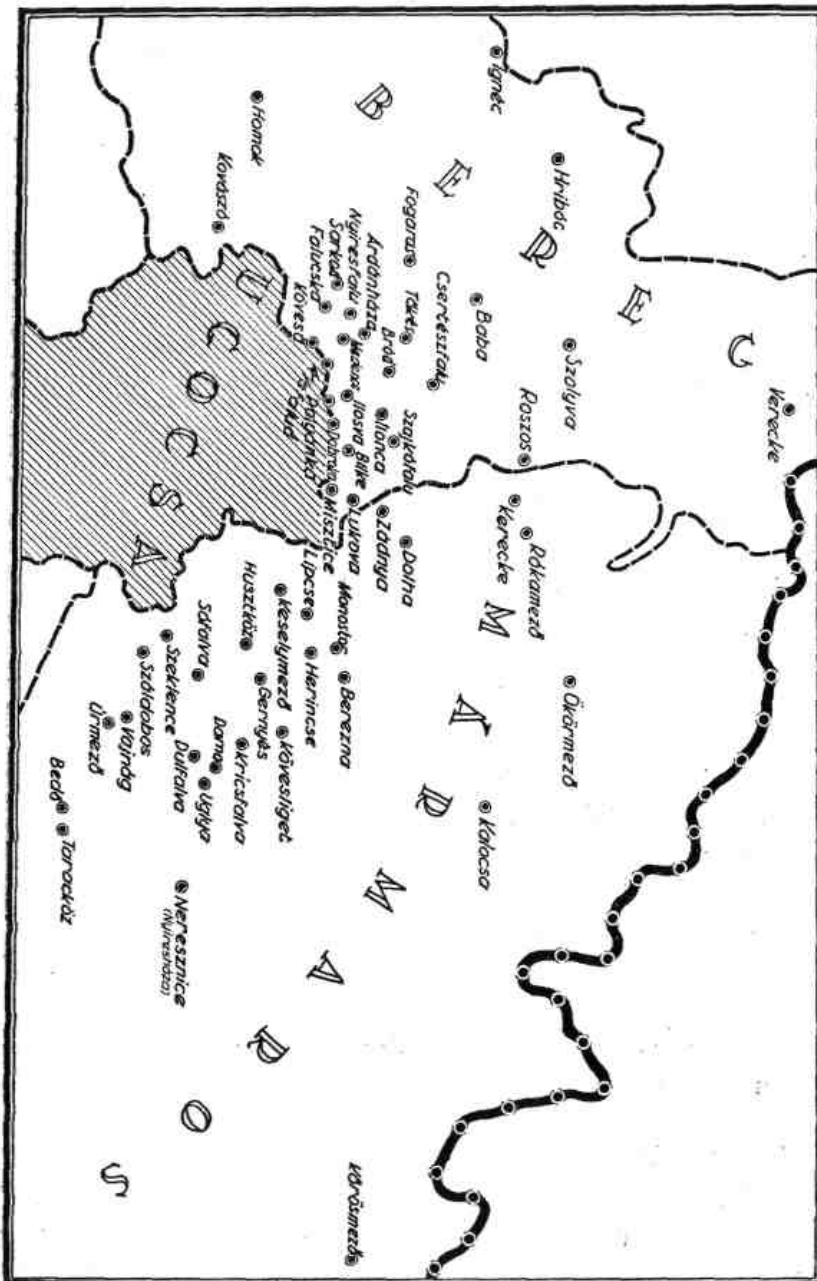
egy-egy kirajzási góccal világosan felismerhetők, pusztán következtetéssel is az egész rétegre jellemzőnek kell tartani.

Azok a családnevek, amelyek Ugocsa megyén kívül fekvő rutén lakosságú helységek neveiből származnak s amelyek Ugocsa megye területén írott emlékeinkben az 1565/74–1775. évek közé eső két évszázad alatt jelentek meg, a névadó helységek megyéi szerint csoportosítva a következők:¹

<i>Bereg m.</i>	<i>Mármaros m.</i>	<i>Szatmár m.</i>	<i>Ung m.</i>
Ardánházi	Bedei	Lugosi	Lipóci
Babai	Bereznai	Sári	Szeregynei
Bilkei	Darvai		Ticai
Brodi	Dolhai		
Csertéfalusi	Dulfalusi		
Dobrokai	Gernyesi		
Falucskai	Herincsei		
Fogarasi	Husztközi		
Homoki	Kalocsai		
Hribovszki	Kerecki		
Ignici	Keselymezei		
Iloncai	Körösmezői		
Ilosvai	Kövesligeti		
Kisfalusi	Kricsfalusi		
Kovasi	Lipcsei		
Krajnai	Neresznicei		
Lukovai	Ökörmezei		
Medencei	Ravaszmezői		
Nyiresfalusi	Rokamezei		
Roszosi	Sófalusi		
Sarkadi	Száldobosi		
Szajkófalusi	Szeklenczey		
Szolyvai (Szalvai)	Tarackközi		
Tőkési	Uglyai		
Vereckei	Urmezei		
	Vajnagi		
	Zádneyai		

Az előretolt ugocsai rutén vidék a népi utánpótlás zömét tehát a szomszédos Bereg és Mármaros megyékből és pedig

¹ Csak azokat a helységeket vehettük figyelembe, amelyeket a közelség vagy egyéb körülmények a név viselőinek származási helyeként valószínűsítettek. Néhány távoli helységre mutató családnevet (Szuhai, Szukói = Zemplén m. rutén helység) éppúgy el kellett hagynunk, mint a következőket is, melyek két közeli helységtől is eredhettek: Mogyorósi (Bereg m. rutén, Szatmár m. oláh helység), Polyánkai és Remetei (Bereg és Mármaros m.-ben, rutén helységek), Rónai és Szelistyei (Márm. m.-ben két Róna és két Szelistye, egyik-egyik oláh, másik-másik rutén helység). A „Mármarosi” családnév éppen háromféle népi eredetet (magyar, rutén, oláh) is kifejezhet.

11. sz. vázlat. Ugochamegyei jobbágynevekben szereplő bereg- és mármarosmegyei rutén helységek.

elsősorban ezeknek az Ugocsa megye felé eső hegyvidékeiről kapta. Azok a beregmegyei helységek ugyanis, amelyekre a fenti családnevek mutatnak, nagyobb részben a bereg-ugocsai határvidéken fekszenek, Sarkad és Lukova között. Ehhez a településvidékhez tartoznak, de már a két megye érintkezési vonalától távolabb esnek Csertész, Fogaras, Tökés, e szomszédos hegyvidéken is kívül esnek pedig a Szernye-mocsár déli vidékén fekvő Homok, az ungi határ közelében Ignéc és Hribóc, a Latorca felső folyása vidékén Szolyva és Roszos, végül a Kárpát-gerincen, a Krajnán, melyre a gyakori Krajnai és Krajnik nevek is mutatnak, – Verecke. Bereg megyében tehát elsősorban a sarkad-lukovai településtömb volt az a góc, amelyből a Borsova völgyén átrajzottak a rutén családok, de e göcon kívül egyes távolabb s egymástól messze eső helységek is adtak a sarkad-lukovai zöm mellé települő elemeket. A XVI–XVIII. sz.-i beregmegyei adatok tehát arra mutatnak, hogy a rutén migráció közvetítése Bereg megye felől kezdettől fogva egy vonalon haladt.

Hasonló megállapításokra jutunk a mármaros migrációnál is, azzal a különbséggel mégis, hogy a mármaros vidék később – nagy zömmel csak a XVII. sz.-ban – csatlakozott az ugocsai rutén áramláshoz. A névadó mármaros helységek legtöbbje szintén az Ugocsa megyével szomszédos vidéken, a Tisza-Nagyág-Tarack közén fekszik, néhány helység azonban, amelyek nevét ugocsai települők családnevei őrzik, a határmenti Verhovinán lelhető fel.

A felsorolt családnevek közül egyesek Ugocsa megyében több helységben is fellelhetők, ma már azonban nem lehet megállapítani, hogy az ilyen nevek az egyes községekben a névadó helység más és más kitelepülőit, vagy pedig az első ily nevű ugocsai lakosnak szétköltözők utódait jelölik-e. Bizonyára ez is, az is előfordult s csupán az egyik lehetőség feltevésére még az sem nyújt elég alapot, ha egy-egy közeli bereg- és mármaros rutén helység nevét az ugocsai helységek között szinte földrajzilag követhető, több irányú vonalban látjuk családnévként tovább vonulni. Példaként felsoroljuk két bereg- és két mármarosmegyei rutén helységre mutató családnévként Ugocsa megyében való szereplését, az egyes helységekben első adatunk időpontjával:

<i>Bereg m.-ből:</i>	<i>Mármaros m.-ből:</i>
<i>Iloncai</i>	<i>Dolhai</i>
1572. Egres	1574. Komlós
1620. Verbóc	1625. Kiscsongova
1625. Ilonokújfalu	1625. Ilonokújfalu
1659. Karácsfalu	1638. Ölyvös

NÉPEK SORSA

<i>Bereg m.-ből;</i>	<i>Mármaros m.-ből:</i>
<i>Iloncai</i>	<i>Dolhai</i>
1671. Alsókaraszló	1641. Kistarna
1715. Mátyfalva	1647. Túrterebes
1715. Tekeháza	1671. Rakasz
1717. Rákóc	1672. Komját
1743. Hetény	1690. Egres
	1691. Szirma
	1715. Sásvár
	1715. Veléte
<i>Ilosvai</i>	
1548. Rakasz	
1574. Ölyvös	<i>Lipcsei</i>
1604. Ilonokújfalu	1641. Felsőárad
1636. Salánk	1660. Sásvár
1638. Sósújfalu	1668. Ilonokújfalu
1671. Komját	1671. Veresmart
1690. Egres	1673. Feketeardó
1750. Fancsika	1689. Forgolány
1775. Hetény	1690. Rakasz
1775. Bökény	1691. Salánk
	1720. Kiskupány
	1728. Rákóc
	1743. Veléte
	1775. Veréce

Ezek a rutén helységek különben azzal is kiemelkednek a többiek közül, hogy a neveikből képzett családnevek – mi-ként a felsorolás szemlélteti – az ugocsai helységek egész sorá-ban feltalálhatók, ami arra mutathat, hogy az Ugocsa megye felé folyó rutén áramlás forrásai Bereg és Szatmár megye előbb megjelölt vidékein elsősorban ezek a helységek voltak. A bereg-megyei rutén helységek közül még Árdánháza, Bilke, Bród, Dobroka, Fogaras, Homok, Kisfalud, Kövesd, a Krajna, Szajkó-falu, Szolyva, Tőkés, Verecke, a mármarosmegyei rutén hely-ségek közül pedig Berezna, Gernyes, Husztköz, Iza, Kerecke, Kövesliget, Sófalu, Szeklence, Vajnág, Zadnya neveit találjuk legalább 3 ugocsamegyei helységben családnévként.

A fenti rutén helységekre mutató családneveknek Ugocsa megye területén megfigyelhető eloszlása alapján mindenek-előtt arra a megállapításra jutunk, hogy Bereg megyéből első-sorban a Tisza és Borsova között emelkedő Nagyszöllősi hegy-ségnek már eredetileg is rutén települési vidéke, valamint az ugyancsak tisza-borsovaközi, de a rutén betelepülés előtt csak a XVII. sz.-bán megnyíló magyar települési síkvidék kapta ru-tén lakosait. Az összefüggés magyarázata világos: az említett ugocsai hegy- és síkvidék Bereg megye határára esik. A me-gye déli felének rutén lakosságában már éppúgy felismerhető a bereg-, mint a mármarosmegyei eredet, bár a közelebb eső Mármaros megyéből költözők valamennyire túlsúlyban látsza-nak lenni. Mindkét ugocsai síkvidéken jelentékeny olyan rutén

12. sz. vázlat.

Az aláhúzással jelölt helységekben a beregmegyei Ilonca, a vastagabb betűkkel jelzettekben pedig a máramarosmegyei Lipcse rutén helységek nevét viselő jobbágyok laktak.

A számok azt az évet jelölik, melyben e családnevek először merülnek fel.

réteget is találunk, amely a megye hegyvidéki rutén faluiból szállott le a síkföldi helységekre.

A rutén elemek keveredése különösen élesen rajzolódik ki a Tisza mentén. Ez a vonal – miként láttuk – a XVI. sz. második felében teljesen magyar volt, a XVII. sz. derekán megindult romlás következtében azonban a XVIII. sz.-ban a tiszamenti 20 helység közül 16-ban a jövevény ruténség került túlsúlyba. E 20 helységben a következő számban találunk rutén helységek neveiből képzett családneveket:

	Bereg m.-ből:	Máramaros m.-ből:	Ugocsa m.-ből:
Bökény	2	–	1
Csepe	3	4	3
Csoma	1	1	–
Farkasfalva	–	–	1
Feketeardó	–	2	2
Forgolány	–	3	–
Gödényháza	–	1	–
Hetény	3	1	–
Királyháza	1	2	2
Nagyszöllős	4	1	6
Péterfalva	–	1	–
Sásvár	–	3	1
Szászfalu	1	2	2
Szirma	–	3	2
Tekeháza	2	3	3
Tiszakeresztúr	–	–	–
Tiszaújhely	2	1	2
Tiszaújlak	–	–	1
Tivadar	2	–	1
Veréce	–	2	2
Összesen:	21	30	29

Az elpusztult Tiszamente tehát valóságos gyűjtőhelye lett az ország 3 keleti megyéjében otthonából kimozdult rutén elemeknek. A magyarság a XII–XIII. sz.-ban a Tiszamentét vette először birtokába s a Tisza, vonalán haladt tovább keletre a máramarosi völgybe. A nagy pusztulás után ugyanez a vonal vezette most a hegyek felől az új foglalókat a magyarság elpusztult falvaiba.

A síkvidékre leszálló ruténség első rajaiból azonban kevesen maradtak meg új otthonaikban. A súlyos megpróbáltatások, amelyek itt rájuk vártak, sokakat visszafordítottak a hegyek nyugalmasabb vidékeire.¹ Az egyes helységekből évenként új

¹ E jelenségre az előző fejezetben reámutattunk és idéztük a megye 1709-évi panaszát a rutének és oláhok tömeges szökéseiről.

rétegei jelentek meg a rutén betelepülőknek, ezeknek azonban a következő években már alig van nyomuk. Túrterebesen az 1657–1688. években 91 új név tűnt fel s ezek közül ama 49 név között, melyek alatt 1689-ben találjuk a helység 71 jobbágy-családfőjét, – csupán 20-at számolhatunk össze. Az utóbbiak is leginkább magyar nevek (Apró, Hosszú, Száraz, Ujlaki stb.), a rutén vidékre mutató Szelesztei, Gernyesi, Komjáti, Szeklencei, Beleznai, Izai, Kisfalusi, Rákóci, Lukovai, Polyánkai, Husztközi néven 1657–1689 között Túrterebesen megjelent új jobbágyok közül 1689-ben csak Szeleszteit és Izait találunk már.¹

Ez a visszatörülő rutén hullámvész az 1717. évi tatár-dúlással lezáródó nyugtalan korszakban a síkvidéken általános volt. Az a tömeg, mely ezekben az években leszállt a síkra, nemcsak a hézagokat tölthette volna ki, hanem a síkvidék lakosságát is felduzzaszthatta volna, ha itt maradt volna. Csak egy kicsiny réteg volt azonban az, amely a régi magyar jobbágyok csekély maradéka mellett megkötötte magát s ez a körülmény magyarázza meg, hogy az évtizedeken át folyó betelepülés dacára a síkvidék lakosságának a száma éppen 1715-ben érte el a mélypontot.

A viharos időközön át is megmaradt csekély rutén mag mellé csak az 1717. év után, a békés korszakban érkeztek az új, most már a röghöz megtapadó testvérelemek. Ez a második rutén hullám is gyorsan nyomulhatott be a síkvidék partjaira, mert az 1743. évi összeírásban jobbra már kitöltve találjuk azokat a kereteket, amelyekben e községeket az úrbérrendezés találta.

3. Oláhok.

Az oláhok a ruténnel körülbelül egy időben, a XIV. sz. közepén jelentek meg Ugocsa megye területén s itt a lakatlan Avas-hegységben telepedtek meg. A hegység erdős lejtőin Erdély felől szivárgó oláh települő rajok nem hatolhattak át a hegységen, mert északi lejtőire a Tisza völgyének átlépésével előbb érkezett meg a ruténség. Az Avas-hegységben tehát, jól-

¹ Gondolni kell természetesen arra is, hogy az új települőknek sokszor még meg nem állapodott új nevei is megváltozhattak. Valószínű pl., hogy Túrterebesen az 1689. évi 7 „Orosz” között olyanok is vannak, akiket első alkalommal még más név alatt találtunk. Az ilyen változás egyedül azonban a fenti jelenséget semmi esetre sem magyarázhatja meg, mert hiszen Túrterebesen az 1657–1689. évek között 91 új nevű lakost számoltunk össze, holott 1689-ben mégis csupán 71 paraszt lakta a helységet. E 71 lakos is 49 név alatt élt s e 49 név közül 15 már 1604-ben is Túrterebesen található.

lehet a magyarság nyelvében az egész hegyvidéket „Oláhság”-nak nevezték, kezdettől fogva állottak rutén települések is. A hegység északi oldalán fekvő rutén s a déli lejtőkön álló oláh hegyi faluk között a rutén-oláh érintkezési vonalon álló falvakban keveredési kényszer jött létre, melynek jeleit a falvak nevei s a legrégebb jobbágynevek a megtelepülés kezdete óta kifejezik.

A XVIII. sz. második felében a hegység déli részén csupán 4 helység – Turc, a két Gérce és Batarcs – visel kétségtelenül oláh jellegeit. Ezt a jelleget egyedül a helységek lakosainak nevéből még nem olvashatnánk le, mert a 4 helységben 1775-ben a 289 jobbágycsaládfő közül minden bizonnyal oláh eredetű nevet csak 10 jobbágycsaládfő viselt. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy a többi 278 családfő közül 169 fő nevét a bizonytalanok közé kellett osztanunk és pedig leginkább azért, mert e nevek egyformán lehetnek szláv és oláh eredetűek. A közvetlen rutén szomszédságban e neveket, nyelvi alapon, oláh községekben nem lehetett oláh eredetűeknek tekinteni, fontolóra véve azonban, hogy e községek lakosait a források oláhoknak nevezik s hogy az itt főként dívó nyelvnek az 1773. évi helységösszeírás s az úrbérrendezés végrehajtásáról 1775-ben kiadott bizonyoságlevelek az oláh nyelvet jelölik meg, a nyelvileg rutén vagy oláh eredetűnek egyformán tekinthető nagyszámú bizonytalan nevek viselőiben elsősorban mégis oláh eredetet kell feltételeznünk. A még így is csupán 62%-os oláh réteggel szemben 11%-os szláv és 27%-os magyar nevű jobbágyság áll. A szláv-ságnak ezen a területen, mint a megtelepülés kapcsán már reámutattunk, régi gyökerei voltak, amelyeket a közvetlen szomszédságig előnyomuló ruténség azóta is táplálhatott, valószínű azonban, hogy e szórványosan érkező rutén beköltözőket a kultúrában, életformában s mindennek felett pedig vallási életében vele közös oláhság nyelvre és néptudatra korán, 1–2 nemzedék alatt áthasonlította. Sőt a nagyszámú s folyton új testvér elemeket fölvevő magyar nevű lakosság is állandóan a felszívódás útján lehetett,¹ de 1775-ben még messze attól az állomástól, amelyen a magyarság már csupán külső jelekben (nevek, föld-

¹ Turcon 1609-ben „Kys” Jánost, Radol Jánost, „Sandor” Jánost, „Kys” Theodort és „Petheő” Györgyöt egyformán „oláh”-ként említik („omnibus quinque valachis in dicto Thwrcz”, beiktatásról szóló jelentésben. Per. 1609. F. 305. Ns 10.). Ez a megjelölés természetesen egyedül még nem bizonyít a felszívódás megtörténte, vagyis amellet, hogy a fenti magyar nevű oláhok 1609-ben nyelvre és tudatra is oláhok voltak. Az a körülmény, hogy Turc oláh falu volt, az oláh vidéken feküdt s lakosai különbség nélkül az eltérő „oláhság”-i szolgáltatásokat teljesítették, a közbeszédben elég indokot szolgáltatott arra, hogy lakosait – ezek között a kisebb számban levő nem oláh eredetűeket és még el sem oláhosodottakat – oláhoknak nevezzék. Hasonló általánosításra a közbeszédben ma is találhatók példák.

rajzi elnevezések stb.) kifejezésre jutó pusztai emlék lesz. Az úrbérendezés előkészítése során itt magyar nyelven felvett és aláírt jobbágymissiók záradéka ugyanis a magyar nyelvet jelöli meg e községek használatos nyelveként s az úrbérendezés végrehajtásáról kiadott bizonyáglevelében is azt olvashatjuk, hogy e helységek lakosai – bár rendes nyelvük az oláh nyelv – a magyar nyelvet is értik. A kisebbségi magyarság nyelvi felszívódása egy további évszázad alatt, melynek békés folyásában a gyors népi hullámvásárlásra s így újabb magyar elemek felvételére is kevesebb lehetőség nyílt, nagy lépésekkel haladt ugyan előre, de befejezéshez még ekkor sem jutott el. A helytartótanácsnak küldött 1862. évi jelentések szerint ugyanis az oláh nyelv egyedüli nyelvként csak Batarcson dívik, míg Turcon és a két Gércén az oláh többség mellett – bár már kevesen – még mindig beszélnek a magyar nyelvet is.

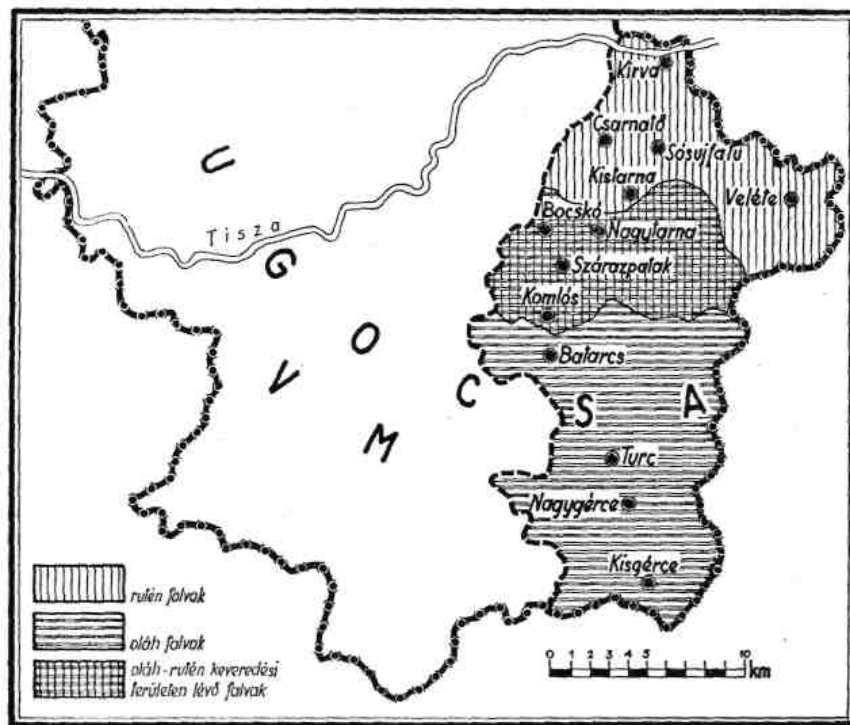
E meglehetősen kevert eredetű, de oláh többségű és oláh jellegű avasi település-csoport ellenlábasa a hegység északi, de még mindig „oláhság”-i felén álló rutén település-csoport: Kirva, Csarnató, a XVII. sz.-ban települt Sósújfalu és Kistarna, valamint már a keleti oldalon Veléte. Ezek a települések eredetileg is rutének voltak és változatlanul azok maradtak az idők folyamán. Néhány oláh nevű, vagy éppen „Oláh” nevet viselő jobbágymissiókban a falukban is rendszerint lakott ugyan, de a népesség zömét mégis rutén, mellette pedig kisebb számú magyar családnevek alatt találjuk s a XVIII. sz. második felében ismeretes forrásaink e helységek rendes- vagy anyanyelveként – bár azzal a megjegyzéssel, hogy a lakosok értik a magyar nyelvet – a rutén nyelvet jelölik meg.¹

Az Avas-hegység déli oldalán a Túr síkságára néző említett 4 oláh s az északi lejtőn a Tisza völgye felől ereszkedő 4 rutén helység között még további 4 helységet találunk: dél felől haladva Komlóst, Szárazpatakot, Nagytarnát és Bocskót. Ezek a községek tehát a rutén és oláh település-csoportok között e két népelem keveredési vonalában állanak. A lakosok családneveinek nyelvi csoportosítása e keveredési területen kevésbé biztos vezetőnek kínálkozik, de a járulékos körülmények figyelembe vételével némi eligazítást mégis adnak. A 4 helység jobbágyságának családnevei ugyanis 1775-ben így oszthatók nyelvi csoportokba:

¹ Ez utóbbi helységek lakosai az 1910. évi népszámlálás alkalmával legnagyobb részben rutén, az Avas hegység déli lejtőin álló Turc, Kis- és Nagygerce s Batarcs lakosai oláh anyanyelveknek vallották magukat.

	Magyar	Szláv	Oláh	Bizonytalan
Komlós	4	–	2	14
Szárazpatak	8	4	–	2
Nagytarna	14	18	2	20
Bocskó	4	9	1	5
Összesen:	30	31	5	41

A falvakban a 28%-os és általában a többi avashegységi faluban is feltalálható magyar nevű réteggel szemben tehát 72%-os nem magyar nevű réteg áll, de az utóbbinak még fele

13. sz. vázlat. Oláh-rutén keveredés az „Oláhság” nevű vidéken.

sem (34%) visel olyan nevet, melynek nyelvi hovatartozása megnyugtatóan meghatározható. Bár e meghatározható nem magyar nevek között a szláv nevek száma messze felülmúlja az oláh nevek számát, a ruténség részvételének az aránya még korántsem tekinthető igazoltnak, mivel a két nemzetiség viszonya e rutén-oláh ütközési ponton közelebbről meghatározható csak akkor lenne, ha ki lehetne deríteni a lakosság 38%-át ké-

pező bizonytalan nevű rétegének népi hovatarozandóságát. E jobbágynéveket, miként említettük, leginkább éppen azért kellett bizonytalanoknak tekinteni, mert a rutén és oláh nyelvekben egyformán használatosak vagy használhatóak. Nyilvánvaló tehát, hogy a rutén vagy oláh elem számbeli elsőségének kérdése e nagyszámú bizonytalan nevű csoporton fordul meg, mert ennek révén az oláhok egyes helyeken többségbe juthatnak a rutének felett.

Ezt az oláh többséget egyes helységeken valóban meg is kell állapítanunk, ha tekintetbe vesszük, hogy milyen nyelvet beszéltek a keveredési vonalon álló helységek lakosai. A rutén-oláh viszony szempontjából figyelmen kívül hagyhatók az 1772. és 1773. évből származó s mind a 4 helységben, mint a lakosok „használatos” nyelvén, magyar nyelven felvett úrbérrendezési fassiók. A magyar nyelv „használatossága” ugyanis nyilván csak azt fejezi ki, hogy e helységeken beszéltek és megértették a magyar nyelvet is, ami elsősorban az itt kezdettől fogva számottevő magyar nevű jobbágyság hatása lehet, e megjelölés eltakarja azonban a gyökeres népi nyelvet. A magyar nyelv itteni használatosságát az úrbérrendezés végrehajtásáról kiadott bizonyáglevelek (1775) is megerősítik, mikor megjegyzik, hogy a lakosok mindnyájan értik a magyar nyelvet, de a gyökeres népi nyelvet is meghatározzák, mikor a 4 helység „rendes” nyelveként a rutén nyelvet jelölik meg. Ez a megjelölés azonban nem áll vitán felül, mert a csaknem egy időpontból, az 1773. évből származó hivatalos helységösszeírásban Szárazpatak és Nagytarna helységek főként divatozó nyelveként nem a rutén, hanem az oláh nyelv szerepel. A helységösszeírás tehát Bocskón és Komlóson meghagyja uralkodóként a rutén nyelvet, de 1862-ben a helytartótanácsához küldött jelentések szerint már itt is az oláh nyelv dívott.

A XIX. sz. második felében már mind a 4 helységben egyedül az oláh nyelv viszi a vezető szerepet. Azt a körülményt, hogy a XVIII. sz.-ban különböző források Nagytarnán és Szárazpatakon egy időpontban is hol a rutén, hol az oláh nyelvet jelölik meg a lakosság rendes- vagy anyanyelveként, csak úgy lehet megmagyarázni, ha feltételezzük, hogy e helységeken mind a rutén, mind az oláh nyelvnek erős tábora volt, miért is az elsőség voltaképpen nem volt a nélkül megállapítható, hogy valamelyiket jogtalan háttérbe szorítás ne érte volna. Az egyensúly tehát ingadozó lehetett a ruténség és oláhság között s e feltevésünket megerősíti Nagytarnának a modern népszámlálások adataival már pontosan ellenőrizhető újabb nyelvi megoszlása, amennyiben az 1910. évi népszámlálás alkalmával a helységben 555 lélek oláh, 475 pedig rutén s csekély egyéb anyanyelvű lakos találtatott. Ugyanekkor már Bocskón, Komlóson

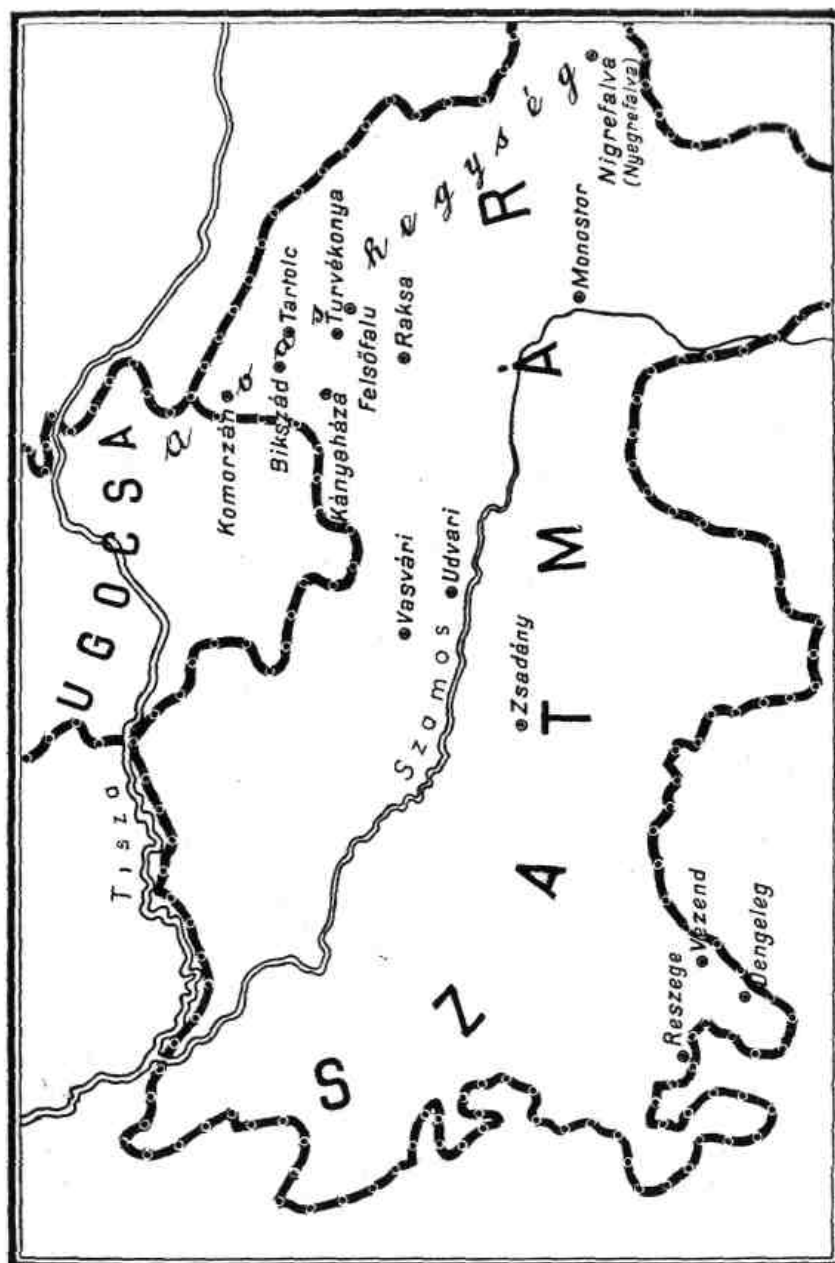
és Szárazpatakon a lakosok csaknem teljesen oláh anyanyelvűeknek vallották magukat, a vegyes rutén-oláh nyelviség tehát e 3 helységben a XVIII. sz. óta teljesen az egyik oldalra, az oláhsághoz tolódott át. Ez a folyamat bizonyára azért alakult így, mert az oláhság, mely e helységekben eredeti elem és számottevő volt s amelyet az 1775. évi névsorban is csupán a bizonytalan nevűek csoportja takar el szemeink elől, valószínűleg újabb erősítéseket kapott dél felől.

Ugocsa megyében ez a keveredési vonal jelzi az oláhság térfoglalásának végső állomásait, melyeken sohasem jutott túl. Nem vett tehát részt a magyarság elfogyása következtében elnéptelenedett síkvidék újratelepítésében sem, mivel abból a körülményből, hogy a XVIII. sz. második felében a legtöbb helység lakosságában található 1–2 „Oláh” nevű vagy oláh jellegű ugocsa- és szatmármegyei helység nevét viselő jobbágy, tömegszerű térfoglalásra még nem következtethetünk. A terjeszkedő elem Ugocsa megyében a ruténség volt, a magyar településvidéken a népileg átváltódott községek új vonásaikat kizárólag a ruténségtől kapták. Az oláhság még a közvetlen tőszomszédságába eső Túrterebesen sem foglalta el a magyarság pusztá helyeit, ezek is a ruténségnek estek, pedig a ruténség ide távolról, jóformán az oláhságon keresztül jutott.

Ezek a jelenségek kétségtelenül arra mutatnak, hogy az a terjeszkedési feszültség, amely a ruténséget állandóan mozgásban tartotta s már kezdetben áttolta az oláhsági Avas hegységre, az oláhságban ezen a vidéken nem tudott felgyülemelni. Az erdélyi oláh tömbből Szatmár és Ugocsa megyéken átvonuló s a magyarság testébe benyúló keskeny avasi oláh vonal nagyobb települő tömegek közvetítésére, az oláhság erdélyi tömegében esetleg jelentkező települési tendenciák levezetésére nem volt alkalmas. De az erdélyi északi oláh tömbnek nem is volt szüksége ilyen „közvetítő” csatornákra, mert kibocsátott rajai már az ugocsai sík elérése előtt lerakhatták a vándorbotot és pedig a közvetlen szomszédságába eső szatmári síkvidéknek azokon a részein, ahol a külső események szintén megbontották és elsodorták a település ősi rendjét. Az oláhságból hiányzó települési tendenciákra mutat az a körülmény is, hogy az oláhság ama két új helység megtelepítésében sem vett részt, amelyek magában az Avas hegység belsejében későn, csak a XVII. sz.-ban, az oláh faluk mellett alakultak ki.

Az ugocsai oláhság tehát megmaradt eredeti települési keretei között, e kereteken belül azonban helységeinek népessége – miként általában a hegyvidéki faluké – az idők folyamán igen fölszaporodott.¹ A népesség számának hatalmas mé-

¹ Turcon pl. 1567-ben 33, 1775-ben 125 jobbágy-családfő lakott.

14. sz. vázlat. Ugocsamegyei jobbágynevekben szereplő szatmármegyei oláh helységek.

retű s a szomszédos síkvidéki magyarság csökkenésével szemben különösen éles ellentétben jelentkező gyarapodása ezen a ponton is a hegyvidéknek emésztő pusztításokkal szemben védtebb voltára vezethető vissza. E megfigyelésünket, melyről a ruténséggel kapcsolatban bővebben szóltunk, itt is alátámasztja a családnevek kontinuitása s megállapítható, hogy egy-egy helységben ugyanazon családnév alatt egyre többen éltek, ami a természetes szaporodás kedvező lehetőségeire mutat. Turcon például 1567-ben még 1, 1705-ben 9, 1775-ben pedig már 14 Dán, 1689-ben 1, 1775-ben már 7 Avasi, Kisgércén 1567-ben még 1, 1775-ben pedig már 12 Bura névvel találkozunk összeírásainkban.

Az ugocsai oláhság népi kapcsolatai jóformán csak a szomszédos Szatmár megye területére vezetnek. Legalább is erre lehet következtetni az olyan ugocsai jobbágycsaládnevekből, amelyek Ugocea megyén kívül fekvő és oláhokkal lakott helységek nevéből alakultak. Így a Tartóci, Komorzányi, Bikszádi, Kányaházi, Turvékonyi, Felsőfalusi és Raksai nevek az Avas hegység szomszédos szatmármegyei lejtőin fekvő helységekre s a Vasvári, Zsadányi és Udvari nevek is Szatmár megye közeli vidékére mutatnak. A Monostori és Nigrényi nevek szintén szatmármegyei, de már távolabb, a Lápos hegység vidékére s a Beszei, Vezendi és Dengelegi nevek pedig, bár ugyancsak szatmármegyei, de még távolabbi részekre, a bihari vidék felé vezetnek. Ezek a nevek tehát 4 olyan gócot jelölnek meg Szatmár megye területén, amelyekből az ugocsai oláhság az idők folyamán némi testvérelemet fogadott magába s minthogy e nevek nagyobb része szomszédos szatmármegyei vidékre mutat, feltehető, hogy az új oláh testvérelemek útja főként a természetes, kölcsönös s a szomszédos vidékek között általában mindig folyó migráció erein keresztül vezetett Ugocea megyébe.

4. Egyéb.

A település kezdetein Ugocea megyébe szakadt szász hospeseknek a magyarságba történt felszívódása óta a megye területén csak a magyarság, a ruténség és az oláhság alkotott települési közösségeket, csupán ez a három népelem töltött ki – rendszerint összefüggő települési területen – teljes közösségi kereteket. A magyarok, rutének és oláhok között természetesen helyet foglaltak egyéb elemek is, de csak szórványosan, vagy éppen egyesével, bár valószínűleg mások is és nagyobb mértékben, mint amelyek és amilyen mértékben a nevek alapján megállapítani lehet. Az ilyen szórványos elemek ugyanis és még inkább az egyes települők korán elmerülnek az idegen népi

tengerben s neveik, ha újak, sokszor már kezdettől eltakarják származásukat. A XVI. sz. második felében névsorainkban a csekély németségen kívül, mely a szász hospesek maradéka volt, csupán néhány török nevű jobbágyot találtunk. Német nevű jobbágyok az 1775. évi úrbérrendezési tabellák névsoraiban is szerepelnek, a török neveknek azonban már nincs nyoma.

A XVIII. sz.-ban azonban a népi összetételek vizsgálatánál már nem csupán a nevek elemzésére vagyunk utalva, hanem olyan írott forrás is rendelkezésünkre áll, melyben egyes elemek népi hovatarozást kifejezetten megjelölő csoportosításban szerepelnek. Az 1743. évi összeírás¹ ugyanis helységenként külön füzetben felsorolván a jobbágyságon kívül állókat vagy a jobbágyság közös terhei alól kiemeltket, az armalisták, libertinusok, manumissusok, immunisok, exemptusok és földesúri bírók mellett külön csoportokba állítja a zsidókat, a görögöket vagy örményeket s a cigányokat. A XVIII. sz.-i új népi viszonyok tárgyalását e töredékelemek, vagyis az 1775. évi úrbérrendezés névsoraiban német nevek alatt, de külön „német” megjelölés alatt is található németség, továbbá az 1743. évi összeírásban szereplő zsidók, görögök vagy örmények és cigányok adataival fogjuk befejezni.

Német nevű jobbágyokat a XVI. sz. második felében az 1567. évi jegyzékek alapján csupán Nagyszöllösön (5) és Szászfalun (17), valamint Sásváron (2) találtunk. Nagyszöllös és Szászfalu azok közé a korai eredetű tiszavölgyi települések közé tartozván, amelyekre a XIII. sz.-ban szász hospesek telepedtek, a német nevű jobbágyokat itt kétségtelenül az egykori szász hospes réteg maradékának tekinthetjük. Feltételezhetjük ezt a 2 sásvári német nevű jobbágyról is, mert bár Sásvár kisenemesi eredetű község volt, a szász hospesek tiszavölgyi telepétől nem esett messze. A XVI. sz. második felében tehát az ugocsi német töredék egészében a szász hospes-ség örökének s a magyarságba olvadó hospes-népszívet végső jeleiként fogható fel.

A következő két évszázad alatt e végső szász maradványok is eltűntek Ugocsa megye népi térképéről. Az 1775. évi úrbérrendezés alkalmával ugyanis Szászfalun és Sásváron már nem lakott egyetlen német nevű jobbágy sem, Nagyszöllösön pedig csak egy, aki azonban új települő lehetett, mert neve nem szerepelt a korábbi jobbágynévsorokban sem Nagyszöllösön, sem a megye más helységében.

Azok a német nevű jobbágyok (32) tehát, akiknek neveivel az 1775. évi úrbérrendezési tabellákban más helységekben találkozunk, már azért is új települőknek tekinthetők, mivel

¹ Per 1743. Ns 6.

csaknem mindannyian más helységeken laktak, mint a XVI. sz.-ból ismert német nevű jobbágyok. Az új német nevű jobbágyok Túrterebesben lakó 28 főnyi zöméről egyébként pontosan megállapítható, hogy a XVIII. sz. második felében tervszerű telepítés vezette Ugocsa megyébe. Ismerjük ugyanis a telepítési szerződést,¹ melyet földesuruk Perényi Károly 1762-ben kötött az ekkor idetelepülő sváb-német jobbágyokkal. A szerződés értelmében a sváb telepesek a faluban vagy azonkívül telket s a telekhez fordulónként 3–3 köböl szántóföldet, 4 szekeres szénakaszlót kaptak s szabad volt erdőt irtaniok. Az előbbieken után 3, az utóbbiak után 9 évig nem szolgáltak a földesúrnak s ha parlag szőlőt ültettek meg, 7 évig bordézsát sem adtak. Külön bírót választottak s szabadon elköltözhetek, – második szerződésük értelmében csak egy évi előzetes bejelentés után.

A kicsiny túrterebesi sváb csoport, népi tömegétől meszszevetve, a megtelepedésük után is elsősorban magyar jellegűnek maradt mezővárosban eleve fölszívódásra volt ítélve. Megtelepedésük után egy évtizeddel, az úrbérrendezés előkészítése során 1773-ban már magyarul tettek esküt és magyar nyelven feleltek a kérdőpontokra.² Az 1773. évi hivatalos helységösszeírás a helységben főként dívó nyelvek között sem említette a német nyelvet, csupán a magyart és rutént. Túrterebest még később is, Fényes Elek statisztikai és geográfiai leírásában, „magyar-német-orosz” jellegűnek találjuk, de 1862-ben a faluban már egyedül a magyar nyelv dívott s az 1910. évi népszámlálás alkalmával 5 német anyanyelvű lakost találtak a helységben, ezekben azonban, miként a felsőtiszai vidéken magukat ekkor német anyanyelvűeknek vallók legnagyobb részében, inkább zsidókat lehet sejtenuk és nem a sváb telepesek utódait.

A kicsiny túrterebesi sváb csoporton s az említett nagyszőlősi német nevű jobbágyon kívül 1775-ben még Tiszaújlakon és Veresmarton voltak német nevű jobbágyok, akik szintén az utóbbi évtizedekben s valószínűleg a szomszédos Bereg megye nagyobb tömegű új német telepesei közül kerültek az ugocsai Tiszamentére.

*

¹ A szerződés másolatban az úrbérrendezési iratok között (Ut sub E.). A szerződés egy másik, az előbbivel csaknem megegyező szövege, amelyet a svábok vezetői 1775-ben, tehát megtelepedésük után 13 évvel írtak alá a megye előljárói előtt, szintén másolatban a Perényi család levéltárában. (Per. 1775. F. et Ns 13.)

² „cum hungarice et loqui et eandem linguam bene callere dignosceremus, una cum novem punctis interrogatoris idem lingua hungarica praelegimus ac taliter fassiones iudicis et juratorum ad novem puncta elicitas etiam lingua hungarica descriptas hic accludimus”. UT. Rel. de sueuis Terebesiensibus.

Az 1743. évi összeírásban feltűnő zsidóság új népelem volt Ugocsa megye területén, mely ekkor még csak 19 családot számlált, de később a szüntelenül érkező újabb beköltözők révén hatalmasul megszorodott. Az egykorú jobbágy összeírásokban nem igen találjuk fel őket, mert nem jobbágytelekre, hanem magára a földesúri birtokra szoktak szállani, rendszerint a korcsmák árendátoraiként. Beáramlásuk kezdetének időpontja éppen ezért pontosan nem állapítható meg, de az 1743. évi csekély számuk arra mutat, hogy ez a kezdeti időpont az 1713. évet aligha előzi meg 1–2 évtizeddel is. „Sidó” nevű jobbágyal ugyan néhány esetben jóval korábban is találkozunk,¹ Nagyszöllős határában pedig már 1357-ben szerepel bizonyos „Sido-mezeu” nevű földterület, nagyon kérdéses azonban, hogy e nevekben, melyek a zsidóság ideindulását évszázadokkal megelőzték, valóságos népi jegyeket kell-e tekinteni.

Bár a korai adatok a megyében megtelepedő zsidó elemek eredetéről nem szólnak, a későbbi s már ellenőrizhető beáramlásnak megfelelően az első beköltözők bölcsőit is a Kárpáton túl, főként a lengyelországi ghetókban kereshetjük. Már most is erre enged következtetni s egyúttal megjelöli az áramlás útját az a levél, melyet Czáró Fogarassy Zsigmond Csepén 1743. júl. 22-én írt az 1743. évi összeírást végző Megyery Jánoshoz,² tudatva, hogy két árendás zsidóját, akik „mostan jöttek az elmúlt Szent György napján ki Máramarosból” nem engedi taksáltatni az új települőknek járó egy év leteltéig.

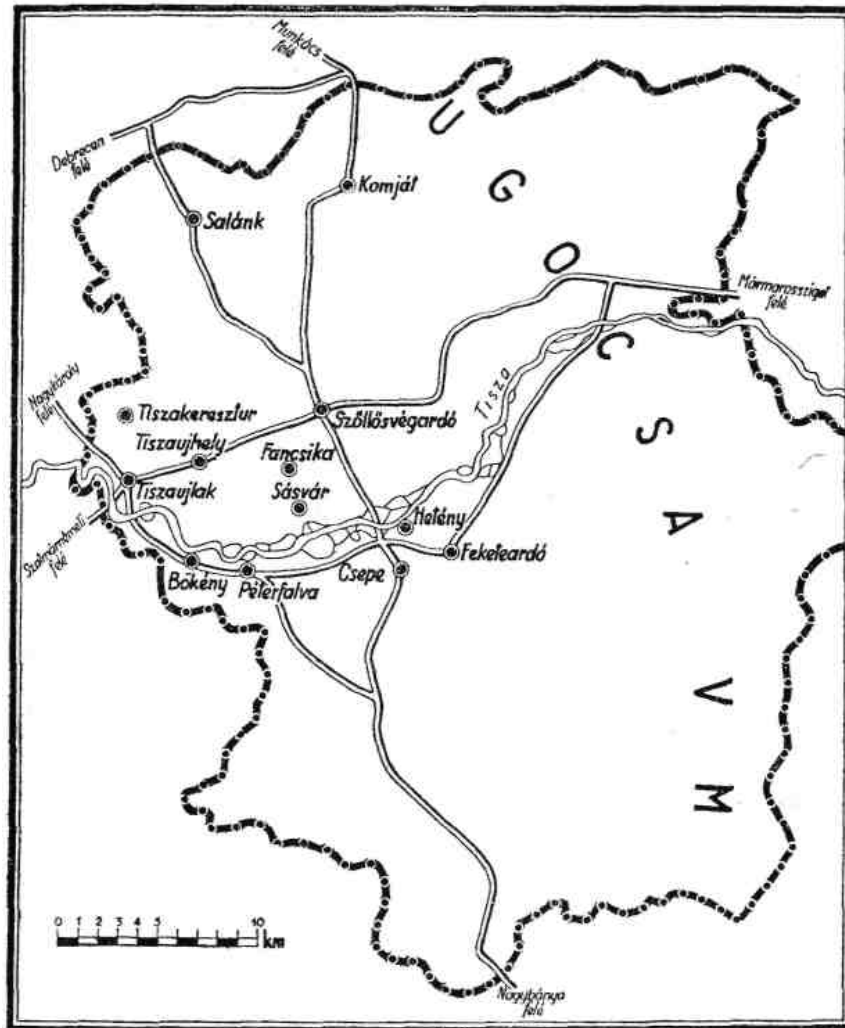
Az első zsidó lakosok a fő közlekedési útvonalak mentén fekvő s éppen ezért jó korcsmaárendákat nyújtó helységekben telepedtek meg, miként az 1743. évi 19 zsidó családfő alábbi lakóhelyei mutatják:

Tiszakeresztúr	1
Tiszaújlak	1
Tiszaújhely	1
Bökény	1
Péterfalva	2
Hetény	1
Sásvár	2
Csepe	2
Fancsika	2
Szöllősvégardó	4
Salánk	1
Komját	1

¹ Csedregen az 1573., Csepén az 1570., Csomán az 1632., Egresen az 1668., Hetényen az 1631., Nagyszöllősön az 1574. évben találunk „Sido” (Sydo) nevű jobbágyot. (L. a Második Részben az egyes községek jobbágynévsorait.)

² A levél az összeírásban. Per. 1743. Ns 6.

Ezek a helységek az utóbbi kettő kivételével, melyek a Borsova mentén, de szintén közlekedési vonalon fekszenek,

15. sz. vázlat.

Az Ugocsa megyén áthaladó fontosabb útvonalak és azok a helységek, melyekben 1743-ban zsidók laktak.

a Tisza két partján vonuló országút mellé esnek. Az útvonalat tehát jóformán már az első zsidó telepések megszállták, akiket a kocsma és a kereskedés lehetőségei vonzottak ide. Az össze-

írás tanúsága szerint lova és fejős tehene csaknem mindegyik zsidó lakosnak volt s mivel az összeírás egyetlen köblös szántót vagy egyetlen kapás szőlőt sem tüntet fel neveik alatt, e jószágokat bizonyára üzleteikben hasznosították.¹

Ezt a néhány zsidó családot a XVIII. sz. derekán Ugocsa megye népi tömegében jóformán még észre sem lehet venni. A most csak elindulóban levő zsidó-áramlás későbbi eredményeiről modern statisztikai adataink pontos képet szolgáltatnak, melynek szemléltetésére idézzük az 1910. évi népszámlálás adatait: ekkor a megye 91.755 főnyi lakosságából 11.850 lakos zsidó vallású volt.

*

Az 1743. évi összeírás külön megjelölés alatt 37 cigány és 5 örmény vagy görög lakost sorol fel. Az utóbbiak közül 4 Nagyszöllősön, a megye közigazgatási és gazdasági centrumában, 1 pedig Tiszaújhelyen, a megye egyik szintén jelentős helységében lakott, oly helyeken tehát, ahol e Balkánról származó kereskedő elem, mely az ország más részeire is elhatolt s főként a városokba telepedett be, kereskedésre megélhetési forrást talált.

A cigányokat, miként ekkor még a zsidókat is, nagyobb részben a tiszamenti helységekben, Nagyszöllősön, Tiszaújlakon, Bökényben, Péterfalván, Hetényben, Csepén, Feketeárdóban, Tekeházán és Verécén, továbbá az északi síkvidéken, Salánkon, Szöllősvégárdón és Fancsikán és a déli síkfeldön, Gyulán, Nevetlenfaluban és Kökényesden találjuk. Telkeik, mint a jobbágyoknak, nem voltak, földet nem műveltek, lova azonban csaknem mindegyiknek volt. Egyeseket mint muzsikust vagy kovácsot foglalkozásuk szerint is megjelöl az összeírás, de – telkeik nem lévén – bizonyára a többi is, kiknek foglalkozását az összeírás nem közli, valami különleges szolgálattal fizetett urának. Az a körülmény, hogy az összeírásba helységenként név szerint felvették őket, ellene mond annak, mintha ide-oda kóborló sátoros cigányok lettek volna, az a további körülmény pedig, hogy különböző helységekben gyakran találkozzunk egyforma cigány-nevekkel (pl. 2 helységben 3 Papinecz, 3 helységben 3 Kalus, 4 helységben 6 Csorba, 3 helységben 3 Kocza, 2 helységben 2 Futó), egyenesen arra mutat, hogy a kis

¹ 1721-ben még 7 zsidó család lakott a megyében és pedig: Nagyszöllősön, Fancsikán, Tiszaújhelyen, Mátyfalván, Csepén, Tekeházán és Salánkon. A mátyfalvainak csak lova, a többinek egyformán volt tehene és lova. Mindegyiknek volt továbbá pálinkafőző üstje, az első ugocsei zsidók tehát kivétel nélkül pálinkafőző korcsma-arendátorok voltak. (OL., Relationes officialium cameralium F. 3. Ns 38.)

ugocsai cigány csoport közös törzset alkotott s már régen megtelepedett a megye egyes pontjain, innen települve – de csak a síkvidéken – más pontokra át.

A csupán 5 főt számláló örmény-görögség s a 37 főnyi cigányság – mint ezek az elemek legtöbbször az ország más részein is – nem a saját nyelvéből származó nevek alatt él. Sporádkusan szétszórva és testvér népi tömbre nem támaszkodhatva, neveikkel felolvadnak a környezetbe s ennek megfelelően Ugocsa megyében részben magyar (Csergő, Csorba, Futó stb.), részben szláv (Papinecz, Petka), nem kis részben pedig „bizonytalan” (Kocza, Borkoczi, Lengyel stb.) nevet viselnek s így kimutatásainkban más alkalommal ezeket a nyelvi csoportokat növelik. Észrevehető eltolódás e miatt mégsem állhatott elő, mert számuk csekély volt s hovatovább – főleg az örmények vagy görögök a környezet nyelvét és népi tudatát a valóságban is átvették.

Ugocsa megye német, zsidó, örmény-görög és cigány népi töredékei tehát Ugocsa megye népi térképére a XVIII. sz. második felében csak itt-ott raknak föl egy-egy csekélyke színtelket, melyek a megye magyar-rutén-oláh szintömegében szinte nyomtalanul tűnnek el.

*

Az 1910. évi népszámlálás alkalmával a megyében anyanyelv szerint a következő volt a népesség megoszlása:

magyar	42677	46.5%
rutén	34415	37.5%
oláh	9750	10.6%
német ¹	4632	5.1%
egyéb	281	0.3%
összesen:	91755	100%

Ez az állapot körülbelül megfelel annak a nyelvi megoszlásnak, amelyet a jobbágynevek az úrbérrendezés idejében, másfél századdal korábban mutatnak, lényeges nyelvi eltolódás azóta tehát nem következett be. A magyar nevű jobbágyok száma ugyan 1775-ben csak 37, 1910-ben pedig a magyar anyanyelvűek száma 46% volt, ezt a különbséget azonban a számítási alap, a családnév és anyanyelv különbségéből esetleg adódó eltéréseken kívül kiadja a birtokos és birtoktalan kisnemesség is, mely az előbbi számban nem foglaltatik benne. Az a körülmény, hogy a betelepített ruténség az egyes magyar helységekből az idők folyamán teljesen felszívódott a magyarságba, a fenti

¹ Tulajdonképpen – esetleg 1–2 kivétellel – zsidók.

százalékszám kialakulására különösebb befolyást nem gyakorolhatott, mert ugyanekkor a rutén hegyi falukban és egyes magyar falvakban, ahol a helyi és környezeti tényezők a ruténség oldalán állottak, a magyar kisebbséget a ruténség szívta fel. A magyar nyelv azonban, mely egykor egyedül élt a megye területén s itt még a rutén és oláh betelepülés első századai után is általánosan beszélt volt, múltban gyökerező elsőbbségét az utóbbi másfélszázad alatt végbement nyelvi nivellálódás után is megtartotta, amennyiben a magyar nyelvet 1910-ben a megye lakosságának még mindig több mint 59%-a (54.230 lélek) beszélte.

Ugocsa megyét, amely magyar impérium alá tartozott, mióta lakatlan területén a királyi ispánok első magyar telepei megjelentek, a trianoni szerződés csaknem teljes egészében leszakította Magyarországtól. Nagyobb fele Csehszlovákiának, kisebb fele Romániának jutott s Magyarországnak a megye nyugati szélén mindössze 0.1 négyzetkilométernyi néptelen mezei terület maradt. A kicsiny földsarok a magyar állam jelenlegi határain belül tehát jóformán jelképe csak a történelmi életnek, mely a magyarságot az ugocsai földhöz és népeihez fűzi.